

Собир САЙҲОН

САМАРҚАНДИЁН

Бади

**Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент – 2012**

УДК: 821.512.133-4

84(59)7 -

C23

Сайхон, Собир

Самарқандиён: бадиъ/ Собир Сайхон; муҳаррир Ш.Қурбон; расм Ш. Одилов. - Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасининг нашриёти, 2012. - 60б.

УДК: 821.512.133-4

КБК 84 (5у)7

Таникли адиб Собир Сайхоннинг кўлингиздаги («Самарқандиён» «Самарқандликлар») китобида мустабид давр тазйики остида ватандан бош олиб кетган юртдошларимиз қисмати ҳақида ҳикоя қилинади. Муаллиф кўз ўнгида содир воқеалар тафсилоти ҳаққонийлиги ва таъсирчанлиги билан эътиборни ўзига жалб этади. Баҳодиржон, Нурмуҳаммад ҳамда Мастураҳонларнинг бошдан кечирганлари эсингизда қолади.

Асар китобхонни Ватан ҳамда Мустақиллик кадрини англашга чорлайди.

ISBN 978-9943-06-418-8

© Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Миллий кутубхонаси нашриёти, 2012 й.

*Ҳорижда муҳожирликда яшаган бўлса-да,
Она Ўзбекистон заминининг озодлиги учун
жон чекканлар руҳига бағишлайман.*

Муаллиф

Азиз ўлкамиз Туркистон тупроқларининг давоми бўлган жанубий минтақалар, яъни бугунги Афғонистон шимолида жойлашган Мозори Шариф шаҳрида вуқуъ топган бу афсонавий ҳақиқат ҳужжатсиз, колаверса, қайси вақт тарихда содир бўлиб, жараён этганлиги бизга номаълум. Аммо шу шаҳарда кўп узун вақт яшаганлар ва у ернинг туб аҳолиси, ўзбекларнинг сўзи ва берган маълумотларига қараганда, бу воқеа 1918 ва 1998 йиллар орасида содир бўлган. Ҳикояни камина-муаллифга Арабистоннинг Жидда шаҳрида яшовчи юртдошим Муҳаммаджон Йўлдош ва у кишига Мозори Шариф шаҳрига борганда ўша ерда туғилиб ўсган бир ватан эгаси ўзбек киши нақл қилган. Бир неча йиллар аввал Саудиянинг Тоийф шаҳрида яшаган тикувчи марҳум Абдулғофур исмли бир юртдош мавзунини каламга олган дейдилар. Аммо у китоб қаерда ва кимнинг қўлида эканлиги ханузгача номаълум. Ҳатто ўз болалари ҳам билмайди.

Асар бадий бўлганлиги учун бу хусус, яъни тарих, замон ва вақт ҳақида унча бош қотирмай қўя қолдик. Аслида Афғонистон бўлган бугунги ўлканинг тарихи 300 йилга етиб бормайди. Та-содикий юзага чиқиб қолган бу тупроқлар инглиз ва русларнинг сиёсий кураши, истиқомати ва рақобати соясида қад кўтарган бу икки ўлкани бир-бировининг совуқ юзини кўрмаслиги ва узок бўлиш нияти билан Ора, Томпун соҳаси ўлароқ, бўш ташланиб қўйилган. Тоғлик қолоқ бир тупроқ парчасининг эгаси бўлган бу халқ ҳеч миллат бўлолмаган ва қабилабоши моликлар томонидан қабилавий усулларда идора қилиниб келинган. Кучи, яъни

кўчманчи мавсумга қараб, тоғма-тоғ кўчиб юриб, қора чодирларда яшаган ибтидоий бир халқ. Аммо ер ости бойлиги дунёда танилган қонлари бўлгани билан ёлғизгина Бадахшонда Ложувард қони, жанубида эса, кўмир қони ибтидоий усулда ишлатилади, холос. Биринчи бўлиб бу халқни Марказий идорадан текширган Аҳмадшоҳ номли Дуроний тоифасидан бўлган бир кишини дағапаштунлар Бобо деб машҳур қилишган. 1880–1930 йиллар орасида Амир Абдурахмонхон идорий ва зохирий соҳаларда назоратни қўлга олган ана шу йиллар жанубда дағапаштунлар босқинчи сифатида Туркистон тупроқлари бўлган шимол томон кўчирилиб, асл тупрок эгалари туркийзабон халқ асомилага тобий тугилиб, қул сифатида дағавфгонларга зироат усулларини ўргатмоқчи бўлинган ва дағапаштунларга кенг сувлққ ер ва далалар берилиб, қатта имқониятлар яратилган. Баъзи маълумотларга қараганда, Амир Абдурахмоннинг онаси тожик, отаси эса дағапаштун бўлган. Шундай бўлса-да Амир дағаларни доимо бошқа халқлардан устун қўйиб, ўз қавмини қўриқлаб, ирқчилик (яъни миллатчилик демокчи) қилган. Халқнинг 80 фоизини сунний, 20 фоизини эса, шиа ташкил қилади деган тахминлар бор. Ундан ташқари 1900 йилдан бугунгача яшаган ақолиси 15 миллионга яқин. Лекин қанча миллион бўлганига қарамай, нисбатан тубандагидай тахмин қилинади:

Дағапаштун 25 фоиз, ўзбек 15 фоиз, турқман 10 фоиз, тожик 25 фоиз, қазора 10 фоиз, қинду ва балучи 5 фоиз.

Дағапаштунлар орасида Филжойи қавми ҳам бор. Аммо уларнинг асли насаби Турқия Поқистон ва Афғонистон чегаралари орасида яшаган дағапаштунларга патон номи берилган.

Афғонистонда Қазора халқи доим қамситилиб, хўрланган, гўё дағапаштунлар ирки тоза ва нажиб, яъни ўз авлод ориян, қолганлар бўлса қар қандай хўрланишга лойиқ, ўғай авлод бўлиб яшашга мажбур қилинган. 7 га яқин буюқ ва 300 га яқин ибтидоий қичиқ қишлоқ сифатида шақарларга эга дағаларни диний эътиқоди, илми бўлмай, балки оталардан қолган мероси – одатдагича тақлидий бўлиб қолган. Шу сабабли, жоқил ва мутаасиб, мутақаббир халқ. Нариги халқлар орасида турқ забонлилар, хусу-

сан туркистонлик мухожирлар муттақий ва Ислом динига боғлиқ дағалар Абдулқодир гелоний - желони тарикатига боғлиқрок, шунинг учун желони бобо дейишади. Диний кишилар кўпроқ Ҳиндистондаги Девбанд мадрасасида илм таҳсил қилишади. Чунки бу отадан мерос.

Қабила моликлари раҳбар ҳисобланади. Бутун ҳокимият қўлларида, ўзаро қиз олиб - беришади, яъни асолатни сақлаб қолиш учун: Халқ кўпроқ чорва билан шугулланишади. Эчки боқиб сут, ёғ ва катикдан фойдаланса-да, асосий даромадлари – қора дори, кўкнор, хош-хоши дунёга машҳур, кўпчилиги сўзда мулла, аммо ўзи жоҳил.

Омонуллахон 1918–1920 йилларда шу жаҳолатга қарши пинҳона ва маҳфий кураш олиб борган, лекин у инглиз ва ерлик халқ орасидан чиққан сиёсий найранглар сабабли, ўлкадан қочган ва ё бадарга қилинган. Афғонистонда кўплаб турк забон яшагани учун Онадулига туркия халқи моддий ва маънавий ёрдамлар берган. Масалан, келажакдаги режалар учун 1900 йилдан бошлаб, дўстлик қурилиб ҳар соҳаси, хусусан, илмий шохчалар бўлган идорий, аскарӣй, соғлиқ ва бутун ижтимоӣй соҳаларда кўмаклашиб келган, ҳатто ҳар йил юзлаб талабалар Анқара ва Истанбулда ўқиб қайтишган. Афсуски, Афғон сиёсатчилари яхшилик қадрига етмай, 1970 йилдан бошлаб советлар билан келишиб, охири берк кўчага кириб қолишган.

Мазори Шариф Амударё шимолига туташ Тошкўрғон ва Оқча шаҳарчалари ўртасида жойлашган.

Ҳусайин Бойқаро замонидан бери аҳамият берилган Мозори Шариф мумтазам ва покизагина шаҳар. Шаҳардаги равза зиёратгоҳи ҳам рамзий. Навоӣй ҳазратларининг сиёсати сабабли кишиларни хурсанд қилиш учун бино қилинган равза деворларидаги чиннилар чинни соҳасида усталигини дунёга исботлаган самарқандлик усталар нақш қилиб, санъаткорлик хориқа кўз-кўз қилишган, қибла томон дарвозанинг чапидаги минорача юзига ишланган туркий феруза рангида бир бўлим борки, балки атроф ўлкаларда унинг монанди йўқ (муаллиф кўрган).

Шимол томон Амударё бўйлаб Бадахшондан бошлаб, Май-манагача ўзундан-ўзун кенг чўл ястаниб ётибди. Лекин тупроғи семиз, ханузгача ўзлаштирилмаган. Ёзда, баҳорда бойчечак, лолакизгалдоқ, момачучук ва хилма-хил чўл гиёҳи ва чечаклари туфайли жаннат мисоли чаманзор ва кўм-кўк. Ёмғир мавсуми кичик-кичик кўлчалар пайдо бўлиб, ёзу киш саксовул, нилғай, тева тиконлари орасида илонлар, эчкизмар мисоли калтакесаклар диёри. Ёзда ёрилиб қетган ва қовжираган илон изидай қарвон йулларининг икки томони тева кумалоқлари ва тезаклари сабабли меҳнаткаш қора кўнғизларга макон. Кечалари кенг осмонда чарақлаган юлдузлар кўз кисиб ўйнашади. Мозори Шарифга яқин кишлоқ ва олислардаги маскун ерларда қизил оёқ қабиласидан мард туркманларга қарашли кишлоқчаларда иф-фатли туркман аёллари дунёга машҳур ранг-баранг санъат хори-каси – жун гилам ва шолчалар тўқишар, нариги томон ўз кас-бига мохир туркман эркаклари чорвачилик, теричилик, қоракўл маҳсулоти соҳасида меҳнат қилишиб, қон-у, тер ичида золим даға афғонлар иқтисодиётига ҳисса кўшиб, хўжайинларини бойитишга ундашар эди. Диндош, фақат руслардан ҳам золим дағазабонлар қўли остида ўз кечмиши учун сабр билан тиришиб, чидаган ўзбек, қирғиз, туркман, қозоқ, тожик, хазора ва панж-шири (яъни асли самарқандлик) қавми миллий бирлик ва миллий туйғудан хабарсиз яшаб келишган.

Бир замонлар Ҳирот, Мозори Шариф Бойқаро, Навоий, Беҳ-зодларга макон бўлиб, шу улуғ кишилар туфайли адолат ва ин-тизом ўрнатилиб, шаҳар атрофи жаннат мисоли боғу роғга ай-лантирилган эди. Балх, Оқча, Шибирғонга ўхшаш шаҳарлар бир-бирига ўхшаш обод, лекин минг тўққиз юзинчи йилларда ўсишу ривожланишлар тўхтаб қолган. Чунки ерлик халқ кўпроқ чорвачилик билан шуғулланишиб, Зироат ва дехқончилик ик-кинчи план(режа)га тушиб қолган эди. Минг тўққиз юзин-чи йиллардан кейин Самарқанд, Бухоро, Фарғона водийсидан кўчишга мажбур бўлиб қолишган туркистонликларнинг бу ди-ёрга келиб қолишгани ва уларнинг дехқончиликда мохир ва уста бўлишганликлари Мозор шаҳрига янги қуч ҳамда қон бағишлаган.

Муҳожирларнинг келиши соясида Мозори шариф атрофи обод бўлиб, бир муддат фаровонлик давом этган ана шу йилларда узум, майиз, писта, қобуги юбка бодом меҳнаткаш деҳқонларни бойитиб қўйган эди. Чунки шу маҳсулот дунё ўлкаларида, хусусан, Ҳиндистон, Арабистон, Оврупо, ҳатто Америкага экспорт қилинган ва шу содирот муносабати билан ваҳший табиат дағапаштунларнинг эътиборига эътибор қўшилиб, шу сабабли қутуриб босқинчиликлари тобора кучайиб, асл ер эгалари - туркман, ўзбек ва тожикларга тутсақ ва ҳукмдор кўзи билан қараб, камситиб нонқўрлик қилиши бошланган. Коммунистлар ва босқинчи советлардан омонда қолиш ниятида бир тўда самарқандлик ва оз миқдорда тотор бор-йўғини ташлаб, жуда оз маблағ билан сўзда озод фиғонистоннинг шу минтақаларига қўчишга мажбур бўлишган. Шулар орасида йигирма беш ёшлардаги Баҳодиржон исмли йигит ва рафиқаси Мастурахон-у, бир ойлик қизи Машкурахон ҳам бор.

Мастурахон баланд бўйлик, қора сочли, гоят гўзал, замонавий кийиниш ва ўлтириб-туришни билган ва ўзига хос какликнамо юриши билан бошқа аёллардан ажралиб туради. Тева сиртида кунлар сафар қилишиб, машаққатли йўлчиликдан кейин, Худо асраб тасодифан Мозори Шарифга келиб қўнишган.

Аслида қарвон эллик тевалик йўловчилардан иборат бўлса-да аксари муҳожирлар кашшок бўлгани учун ва чегара порахўр дағмаъмурларга маблағ тўлаб тўйғазмагани сабабли, паштунлар томонидан ўлдирилиб, гўзал аёл қизлари қочирилиб, кўпчилик эркаклар ўлканинг жаҳаннами ҳисобланган Фароҳ, Чихонсур ва Лашкарго номли 500 километрча узоқ жойларга пиёда сургун қилинган. Охири, машаққатли йўлларда камдан-кам соғ қолганлар ҳам борган жойларида очлик ва касалликдан ному нишонсиз йўқолиб кетишган. Баҳодиржон Самарқандда боғу роғи бор, ўзига тинч савдогар деҳқон кишининг ўқиган ўғли ва рафиқаси ҳам шундай отинча, ҳатто баъзан шеър ёзар, иккаласини ҳам оила буюклари Сибирга сургун қилинган қулоқ болалари, етимча бўлиб кўчада қолгач, жон сақлаш ва Ватаннинг келажаги учун сиёсий режа истиқоматида юртдаги ер ости Махфий Анти-

рус ташкилотини буйруғи билан амалга ошган эди. Афғон чегарасига ўтгач, қўлдан келганча, устоларча ҳаракатлар билан порахўр дағаларни тўйғазиб, ўз йўлини очиб, бу ерларга келиб қолишган. Ёввойи миждоз, дага афғонлари худоси пул холос эканлигини яхши пайкашганда худованд ишларини ўнгидан келтириб, ватан эгаси ерлик халқ, хусусан қизил айақ халфа қабиласига қарашли туркманлар билан танишиб қолди. Улар Баҳодиржон каби ўз қондош, диндош муҳожирларга ҳар томонлама қўмаклашиб, хурсанд қилишарди. Биринчи план ва режа амалга ошиб, Мозори Шарифдаги Чўғдак маҳалласида вайрон бўлиб ётган бир уйни ижарага олиб, ҳаётини янгитдан бошлашди. Ўлтурган уйи яқинида 7-8 хонадон бор, барчаси подачилиги билан кеча-кундуз овора, янги келиб ўрнашганлардан хабарлари ҳам йўқдай. Шу уйда бир ойча дам олишди. Шу муддат ичида кирдан ранги ўчиб, моғори чиқиб кетган кийимли афғон аскарари-ю, эшак сиртидан майда-чуйда сотган ўзбеклардан бошқа кимсаларга дуч келишмасди. Баҳодиржон қаердандир 3-5 мардикор топиб, мавсумлар сабабли сувоқ сомонлари ювилиб, сақол бўлиб ётган деворни оқ бўр билан оқлатиб, дарвозаларни таъмирлаб, замоннинг энг маҳкам темир қулфларидан ўрнаштириб, тадбир олди рафиқаси Мастураҳон қўлидагилар билан Баҳодиржон анъанавий тусда самарқандча қилиб ясашиб, интизомга қўйди.

Жавзо ойида кунлар исигани бошлагач, гўзал Самарқанднинг салкин ерларини эслаб, сердарахт ҳаводор жой қидира бошлади. Кунлардан бир кун уй эгаси одам қўли тегиб ободлашиб қолган уйини кўриб, ижарасини орттиришини талаб қилиб, тажанглашиб тўнғиллади.

Баҳодиржон вазиятни фаҳмлаб, 3 ойлигига биров қўшиб, қирони қобили курси билан тўлади. Аммо уй эгаси очқўзлик қилиб, курси баландрок бўлган қирони афғони берасан дея оёқ тиради.

Баҳодиржон жаҳл билан мусулмонда қовул деган сўз бор, бу қандай ахлоқ ва инсофсизлик дея эътироз қилмоқчи бўлди. Аммо уй эгаси тўнини тесқари кийиб, бақириб-чақириб, уларни уйдан чиқармоқчи бўлди.

Жанжаллашиб ўлтиришни ўзига эп кўрмай, битга ўчакишиб кўрпа ёқмаслик учун яна пул кўшди. Чунки Баходиржон билардики, буларнинг дарди – пул. Одамийликдан бахс очиб ўлтиришнинг фойдаси йўқ. Ҳам ўзи бунақа бачкана пулларга эҳтиёжи ҳам йўқ эди. Ўз бисотида, тиш қавагида ўзига яраша маблағ сақлаган. Ундан ташқари ватан химояси ва советларга қарши сиёсий кураш учун Самарқанд ва Жиззахдаги махфий ер ости Миллий ташкилот томонидан берилган омонат ҳам бор эдики, ўшани ўйлаб лом-мим демай, ижара пулини тўлади-ю, хотиржам бўлиб қўя қолди. Чунки гап чўзилса даға афгон хонага кириб, кўрпачага ўтириши аниқ, ўшанда хона сасиб, жийиб, қирк йиллик бити ўрмалаб астари-аврасидан қийматлироқ тушарди. Назокатсизлик бўлса-да, уй ичига таклиф қилмай жўнатиб қўя қолди. Афгонларнинг салласи 10 метр, иштони эса, 40 метр бўздан иборат. Иккаласи ҳам бир кийилади-ю, ўлганда чиқарилади. Бит жонивор саллани бир учидан нариги учига 10 йилда, иштони бир чокидан оғига 40 йилда ўрмалаб боради деган ҳикояни чин эканлигига ишонгиси келади кишининг. Чунки оқ бўз кўм-кўк, ҳатто қоп-қоралашиб қолганлигига муаллиф ўз кўзи билан кўрганлигига гувоҳ.

Уй эгасини жўнатиб турувдики, икки елкасида таёк, икки учига майда-чуйда уч бурчак қорамтир халтачалар учида суви чакиллаб оқиб турган алламбало нима оқ нарсани кўтариб, бир даға ўтиб қолди. Ҳурмат билан савол бериб халтачаларни қўли билан йўқлаб каттик ҳам эмас, юмшоқ ҳам эмас, оқ нарсани кўргач, ишорат билан бу нима, демоқчи бўлди. Баходиржон афгон дағалаб панир (пишлоқ) деди. Иккинчи сўзни кутмаёқ, ҳовлига кириб кетди Баходиржон. Чунки бу халтачалар ҳам бирор ўлган дағанинг эски иштонидан парчаланиб тикилганини билгандай ижирганарди. Жума намозни адо қилиш учун узоқроққа, яъни махалла марказига борганда энди келиб турган уч ўзбекка кўзи тушди. Отлик меҳмон ҳамшахарларни кўриб севиниб кетди. Зеро, булар ўзи кутиб турган миллий ташкилотчилардан эди. Ўшандай бўлса-да, парол сўрашни уйғун кўриб, олдин ҳол-аҳвол сўради. Жума намоздан сўнг пароллар алмашиб, бир-бировларини Миллий ташкилотдан эканликларини билиб

олишди ва биргалашиб уйга жўнашди. Ҳовлида 4 хона ташки томонда бир хонали том бор. Меҳмонлар шу хонага жойлашди. Аср, шом ва хуфтон намозигача меҳмонларни безовта қилмади, чунки улар чарчаган. Хуфтон намози энг кекса меҳмон имомлигида жамоат билан ўқилди. Тамаддидан сўнг суҳбат бошланди. Узун бўйли, 35 ёшлардаги қоракош, чиройли кишига қараб: – Мавзуга киришинг, Абдирашидjon, деди пешона жимириб Баҳодирjon. Меҳмон Абдурашид ҳам кутгандай: – Яхши бўлади. Ҳамдамjon нима дейсиз, дея ёнида ўтирган 20 ёшларда паканарок йигитга разм ташлади. Йигитча жавоб маъносида бош лиқиллатиб ён бошлаброк ўтирган бети чўтир ҳамроҳини туртди ва «сиз ҳам ухламай, гапиринг, Тешабой» деди. У ҳам майли дея жавоб бергач, суҳбат давом этди. Миллий ташкилотчиларни сиз юртдошларга саломлари бор, вазият кун сайин кескинлашиб, сиёсат соҳасида авзо таранглашиб, чегарамиз торайиб бормоқда. Ҳозирчалик яна 20 га яқин хонадон бу томонларга мажбурий сафар тараддудини кўрмоқда. Йўл-йўлакай одамларимизга хабар бериб, бош балоси поражўр чегарачи дағаларни тўйғазиб келдик, дея юткунди.

«Юртдаги диний, сиёсий фаолиятларимизни четдаги касу нокас билмаслиги керак, диққатли бўлайлик» дея бир халтачани узатди.

– Омонатни таслим олинг Ҳамдамjon ва Тешабой ҳам гувоҳ бўлиб қолишса, – деди жиддий пешона жимириб ўлтирган меҳмонлар ҳам табассум билан бош иргашди ва бири «йўлдан топиб олсанг ҳам ҳисоблаб ол, деганлар тажрибали кишилар»,- деди. «Бизга ҳужжат беришингиз шарт эмас, чунки йўлларда сир фош бўлиб қолиши мумкин ва бу эҳтимолдан ҳоли эмас»,- деди Абдурашид.

Маҳзун ўтирган Тешабой «янги йилдан бошлаб паролимиз озоднинг жавоби истиқлол, унга қараб янги келганларга муомала қиларсиз» деди. «Илтифотингиз учун раҳмат», – деди Баҳодирjon.

Ватан озодлиги учун қурол олиш ниятида халқ томонидан бу омонат маблағни омонат жонидай сақлаб, миллий йўлда харжлаб ҳар замону маконда ҳисобини беришга тайёр тураман Ҳудо

хоҳласа, албатта дедида, учи бир оғизда, тиш қавагида сақлаб шу муқаддас диний ва миллий йўлда харжлансин дея бор-йўғини бизларга топширган Туркистон, хусусан, Жиззах ва Самарқанд халқига минг раҳмат. Бу диёнатли кишилар сизу бизга ишониб топширган бўлса, биз ҳам диний ва миллий қоидаларга қараб, ҳаракат қиламиз, иншооллоҳ! Суҳбат пайтида сўзлар ғоят секин ва паст овозда давом эттирилди. Чой, меваҳўрликдан кейин чарчаган меҳмонлар хайрлашиб, Баҳодиржон ҳовлига кириб кетди.

Баҳодиржон меҳмонларни Тошкўрғон шаҳарчасига кузатгач, биринчи иш бўларок, Мазори Шариф марказига бориб ҳазрати Али зиёратгоҳи бўлган равазага яқин растага савдогар тожик юртдошга учраб, дўкон сотиб олиш хусусини тушунтирди. Соқолли, нуроний юзли, камгап, 55 ёшлардаги кишини, номи Худодод суҳбатдаги сўзларга қараганда, то Самарқандга ҳам дуолар билан аввалдан тижорий алоқаси борлиги маълум. Худодод кошени жимириб туриб, растада дўкон топиш қийинроқ, лекин жуҳут ва ҳиндийлар муқим. Кокосаройда кенгроқ дўкон топиш мумкин, деди. Аммо манга тўғри келмаган хусуси шулки, у ерда улгуржи сотиш бўлади, чакана бозор эмас. Кўрнинг истагани бир кўз, худо берди икки кўз - деди Баҳодиржон,-манга ҳам шундоқ керак, ижара масаласини қандай қиламиз?»

Худодод:

- Ижара тўлаш ерига манга қолса пулингиз етса мулкени сотиб ола қолинг, дейман. Кўч-кўч қилиб юргандан кўра, бу ташвишдан қутулиб қўя қоласиз,- деди чой қуйиб бериб туриб.

- Мулк нархи жуда катта бўлса керак,- деди Баҳодиржон.

- Йўқ, – деди Худодод. – Шу кунларда жуда ҳам сиқувга олинган. Ҳиндистонга кўчишмоқчи бўлиб юришибди. 10 олтинга оласиз, ҳатто майда-чуйдаси билан. Баҳодиржоннинг ақлига бир нарсалар келгандай ўйланиб қолди. Абдурашид Тошкўрғонга жўнаркан, йўлда омонат пулини, тўғрироғи 3 юз олтинини олдингилар ёнига ёзиб, эртадан кечи йўқ, Мозори шариф марказларидан бир дўкон олиш керак. Қўлдан келганча ҳиндистонлик савдогар мусулмон кишилар ёнидан бўлса ва ёки ўзимиздан кўчиб келган жуҳудлар ёнидан бўлса, яхшироқ, чунки инглизлар

билан қурол масаласида алоқа боғлаш осонроқ бўлади дея таъкидлаганди. Ҳинд-афғон чегарасидаги пагон-афғонларга эҳтиёт бўлиш, сир бермаслик тўғрисида алоҳида таъкиддан амр бор ташкилотимиздан, деган эди. Ундан бошқа шаҳар четларидан кенгроқ бир тупроқ сотиб олишни, энг кечи қавус ойида етиб келадиган маҳожирлар учун уй-жой ва иш кераклигини ҳам эслайди. Ва ҳатто баъзилари жинси ҳайвонлардан хамиртурушлик олиб келишмоқчи деб кўшимча қилган эди. Унинг учун Худодга кенг ҳақ бериб «Сиз дўконни гаплашиб кўйинг, ман пулни олиб келаман» дея хайрлашиб чиқиб кетди. Баҳодиржон уйга борганда рафиқаси Мастурахон энди аср намозини адо қилиш учун бетқўл ювиб турганини кўрди. Салом бериб, уст-бошини ечди-ю, таҳоратга йўналди. Чунки намоз қазо вақтига яқин. Намоз ўқиб, энди салом бериб туришган эдики, қоқилган дарвоза ортидан ожиз бир заифанинг титроқ товуши келиб қолди. Баҳодиржоннинг ичига ғулғула тушгандай авзон бошқачароқ, дарвозага югуриб, бир қанотини очганда, юзини ажин босган, кекса оқсоч, уст кийими йиртиқ-пиртиқ, телбасифат бир аёлга кўзи тушди. Хизмат, демокчи бўлди, аммо унғача ўзидан кетган мажолсиз аёл йиқилиб тушди. Кўзи очиқ заифа вужудининг кемтиклари бўртиб, бадани тери мисоли, чармлашган. Баҳодиржон шошиб, рафиқаси Мастуранни чақирди. У хонадагиларини ташлаб, кечроқ югуриб чиқди. Вой шўрим курсин, нима қилиб кўйдиз бечора аёлга, дея додлади. Жинни бўлдингизми онаси? Ўзингизни йиғинг, ман нима қилардим? Ўзи йиқилиб тушди, кўриб турибсиз-ку аҳволини - деди жаҳли чиққандай. Биргаликда кўтар-кўтар қилишиб, хонага олиб киришди ва кўрпачага узайтириб ётқизишди. Юзига сув сепишиб, кўл-оёғини укалашиб туришганда, аёл мадорсизча кўзини очиб, турмоқчи бўлди. Аммо кучи етмай, боши ёстикка ёпишиб қолди. Мастурахон югуриб, ўчоғида қайнаб турган угра ошдан чиннига озгина ва чамбарақдаги қатиқдан кўшимча қилиб чайиб, совутиб аёлга авайлаб ялатди. Нордонгина татувлик маза тилга таъсир қилгач, кампир дудокларини ўйнатиб, уйғонгандай бўлди. Хуллас, ярим кечага яқингача навбатма-навбат сув-шарбат, қоқирим ва суюқ ош ичиришиб, бир амаллаб кампирни хушига

келтиришди-ю ўзлари ҳам бўлганича бўлиб, чарчаб, ҳатто кизлари Машкурага тўликча қарашолмай, икки томон чўзилиб ётган аёл томонда енгилгина жойда ухлаб қолишди. Бомдодда кампир ўзига келиб, анчагина тирилиб, салом берди. Бет-қўл ювиб намоз ўқигани келганлиги сезиларди. Лекин мумкин эмас-га ўхшарди. Эр-хотин намоздан кейин нонушта тайёрчилигига бошлашиб, дастурхон ёйилиб, Мастура йиғлаган чақалок томон югурди. Баҳодиржон кампирга термилиб, гап сўрамоқчи бўлди. Аёл қалтираб туриб секин, битта-битта сўзга бошлаб: Исмим Умринисо, етмиш беш ёшдаман, самарқандлик бўламан, хўжайин тижорат билан шуғулланган ва Самарқандга қатнаган, афғонҳазоралардан Зулкуф бўлган бу зотнинг Шаҳрисабз ҳазора қишлоғида қариндошлариям бор. Йилларча олдин у кишини никоҳига ўтиб, шу томонларга келганман. Қариндошим йўқдай гап. Қизларимиз дунёдан ўтган. Ман шу йўлларда қатта боғга эга эдим. Дала, еру сувларимиз бўлган. Ҳар йил ботмонлаб Самарқанднинг жинс олмасини сотардик, чунки олмаларимизнинг жинс ва нави-сифати лаззати бутун атрофга донг таратган. Эрим шия, ман сунний бўлсам ҳам, маъсуду бахтиёр апоқ-чапоқ ҳаёт кечирардик. Хизматчиларимиз бор эди, токи боғ атрофидаги кизганч даға паштунлар рашк қилишиб, чидашолмай доим кўз олайтиришарди. Бир кун ҳамма ҳайит намозига жўнашганда, номусимга кўз тикиб, беобрў қилишмоқчи бўлишди. Чиройим ерида, кўзга яқин эдим. Жону жаҳдим билан қарши келдим, лекин кучим етмади. Малъунча мақсад ва амалларига етишгач, агар хўжайинга айтгудай бўлсам, уни йўқ бил дейишди. Муттаҳамча қилинган шантаж қўл-оёғимни боғлаб қўйган эди. Не қиларимни билолмай... – дея қуриб қолган кўз булоқларда бир томчи ёш ялтиради. – Кейин ичим қон йиғлаб, ночор ўзимдан уялиб, интиқом учун режа қизиб юрганимда, сув жанжали чиқиб, боғимиз томон оккан сув бошдан тўсилиб, экинларни суғоролмай қолдик. Эрим адолатталаб бўлиб, даға ҳокимга арзу дод қилиши учун, Мирзоқосим деган асли дурагай бадавлат инсофли зотни ўртага ташлаб, мурожаат қилди. Аммо порахўр афғон ҳоким исён чиқармоқчимисан, деган баҳона билан айблаб, камоққа олди.

Беш ой ёлғиз қолдим. Дағалар хизматкорларимни қамчилаб, кўрkitиб мани яна беобрў қилишни бошлашди. Мани интиқом олиш олови чулғаб олган эди. Бу нобакорлар ишини бир тарафлама қилиб, ватаним Самарқандга қайтмоқ орзуси билан кун кечирардим. У ерларда советларга асир бўлсамда, бир кун босқинчи бир келгиндини ўлдириб, бахтиёр бўлмоқчидим. Ҳеч бўлмаса, қўлимда бўлмай иродам ташкисидида ишлаган гуноҳимни Худо кечирар, дея ўйлардим. Мана шу хисларни кўнглимда тарбиялар эканман, икки киши бостириб келди. Боғбон Нурмуҳаммадни кўл-оёғини боғлашиб жарга ташлашлиқларини, масҳарабозлик билан хайқиришиб, энди навбат санга, лекин олдин бир мазза қилиб олайлик, дея ит мисоли хириллашарди. Кўкрагимда сақлаб юрган ханжарни эслаб биттасига розилик бергандай ёнимга чақирдим ва пайт пойлаб, Ё Оллох, ўзинг кечир, дея одамни пичоккладим. Ундан кейин нима бўлди билолмайман, ўзимдан кетибман. Даға қозилар қасос ўлимига ҳукм қилинган, аммо нафсий мудофаа кўз олдига олиниб, йигирма йил қамашди. Ўн беш кун кейин эрим қамокдан чиқиб уйга келгач, воқеадан хабардор бўлиб, арз қилиб даға ҳокимга борган, лекин ҳоким «Агар боғроғингни ҳужжатлантириб, номимга ўтқазсанг, рафиқангни озод қилишга сўз бераман» деган. Эрим қандай бўлса, Самарқанджонга қайтамыз, умиди билан, рози бўлиб, еру сувни даға номига ўтқазган, аммо у номард ана-мана қилиб, эримни алдатиб, мани кўрсатмай овора қилган. Чунки ман ҳар ўн кунда қамокхонадан-қамокхонага, шаҳардан-шаҳарга жўнатилардим. Бу аҳволдан ҳокимнинг ўзи ҳам беҳабар эди. Оз замон ўтгач бир баҳона билан тузоқ қурилиб, хўжайиним ўлдирилган. Шаҳарма-шаҳар битхона бўлган турмаларда умр ўтқаздим. Ўша йилларда ҳам мани гуноҳкор қилишга уринишарди. Жоним халқумимга келиб, номусимни ҳимоя қилмоқчи бўлиб, ўз ватанимда яшаётган ҳамюртларимга юзимни оқ чиқариб, уларни ерга қаратмаслик учун ундардим. Чунки бу ман учун виждоний бурч эди. Бир кун турма мудирининг бўғиб ўлдирилишига муваффақ бўлиб, интиқом олдим. Ўшанда мани умрбод қамашга ҳукм чиқаришди, аммо касаллигим ва ёшим туфайли кўчага қўйиб юборишди,

чунки манда руждан бошқа нарса қолмаган эди. Зору саргардон бир умид билан ўз жойларимни кўргани келдим. Қамалганимда Нурмухаммад хануз ўн беш ёшда. виждони пок бола эди. Уни ва яқинларимни тополмай ҳақим бўлган мулкларимдан жудо қилиндим, чунки эримнинг қариндошлари ҳам найранг ва ҳийла билан ҳайдалишган эканлар. Танимаганлар мандан ҳазар қилишиб, моховдан қочгандай узоклашишди. Ватанга қайтиш имконим йўқ. Худодан ўлимимни тилаб, даргоҳларингизга келиб қолганимни ўзим ҳам билолмадим, дея йиғламсираб «оҳ» тортиб мажолсиздан қотиб қолди, титроқ сўзлари билан ифодаланган бу даҳшат саҳналари Мастурахонни ич-ичини поралаб эзиб, уркутиб юборган эди. У ғайриихтиёрий чақалоқ қизи Машкурани бағрига босар, куйиб-ўпарди. Баҳодиржон бу ибратомус, ачинарли аҳволга қандай баҳо беришни билолмай довдираб қолган эди. Кампир бироз дам олгандан кейин: Умрларингиздан барака топгурлар, сизлардан Тангрим рози бўлсин, ўлсам хўжайинга яқин Қаводиён қабристонига ёнма-ён кўмиб кўярсизлар. Билишимча, хўжайинимни ўша ерга кўмишган экан. Ҳам у ерда дунёдан ўтган мухожир ҳамшаҳарлар ҳам бор эмиш. Ҳеч бўлмаса, руҳан роҳат қиларман. Кампир бутун дардини ўз юртдошларига тўккандай, ярим жон, икки дудоғи орасидан калимаи шаҳодат ва «оҳ» деган овоз ҳаво бўлиб учгандай, тинкаси қуриб, кўзини юмди. Жойи жаннат бўлсин. Эру хотин нима қилишини билолмай, кампирнинг томирини йўқлаб кўришди. Жон таслим қилганини пайқашиб, таърифи мумкин бўлмаган кўз ёши тўкишди.

* * *

Ўн киши биргалигида мархуманинг диний маросими бажо келтирилиб, гурбатда ғариб ҳардамшаҳидни ҳақиқий манзилгоҳи бўлган тупроққа топширишди. Баҳодиржон шахсий бисотидан қирқиғача ўз юртдошлик вазифасини адо қилиб, хайр худойисини бажо келтириб, виждони ором топди. Дам олиб, чой ичиб ўтирганда, кўзига ёш олиб тикиларди, хўрлиги келиб, афсусланиб, беватанлик, гурбат ҳаётининг, бегоналар зулми билан қандай чекилмас ҳолга келиб қолганлиги ўйига

чўмдириб, биринчи бор интиқом туйғусини уйғотган эди. Бир ой сўнгра довдираб кичкина тўппончасини кўлига сукиб, яқинда сотиб олган тўрук отига миниб, йўл-йўлакай бир соатча юриб, Хажданар номли сув бошида вайрон бир чойхона олдида тўхтади. От жilовини бир дарахт шохчасига илиб, салом' бериб, бўйра устига ўтирган одамларга яқинлашди. Ўн, ўн икки киши гурунглашар, барчасиям бир-биридан мискин, соч-соқоли паҳмок, бошларида моғори чикқан салла-ю, қоралашиб кетган қават-қават кенг иштон кийган, бедаво кишилар. Бир бурчакда тахта сандиқ устида сопол чойнак-пиёла тизиб қўйилган. Кичиккина, беўхшов самоварчага ўт қалаб турган чамаси қирк ёшлардаги, узун бўйли, гавдали, қора қош, белида белбоғ, бошида тожик юртдошларга хос гуллик дўппили, сермўйлаб киши кўз остидан Баҳодиржонни сузиб, ўз-ўзига бир нарсалар дегандай ҳайратланиб қарарди. Унғача алик бермаган, ваҳшийлар ёнига ўтиришни эп кўрмаган Баҳодиржон ҳам табассум билан қайта салом бериш тахмини билан самовар ёнига яқинлашди. Самоварчи ваалейкўм ассаломдан кейин дари-форсийча тилда «хуш омадед, марҳамат»,- деди.

Баҳодиржон кўл узатиб хол-аҳвол сўраш ўрнига, кўли кўксиди хурмат билдириб, ўсимлик, кўкат арқонидан тўкилган пастаккина курсичани кўрсатиб, ўлтирмоқ мумкинми? - деди. «Марҳамат», деди одоб билан самоварчи бемалол, дегандай ишорат қилиб. «Хўш хизмат».

– Исмим – Баҳодир, самарқандликман. Яқинда кўчиб келдик. Чуғдак махалласида ўтираман. Атрофни таниб, бироз хаво олиб, очилай деган ният билан юрувдим. Чой ичгим келди. Мумкин бўлса, бир чойнак кўк чой, – дея ютқунди. Самарқанд сўзини эшитгач, йиғламсираб, лабини тишлаб, юзи бошқача тус олиб, елкасидаги оппоқ сочиқ билан кўзини арта туриб: – Номим Нурмуҳаммад, ўзбекман, вақтинча шу хунарни бажариб турибман. Бажону дил икки дақиқа кутинг.

Самоварнинг нариги томонида турган ёғоч тоқчадан патнис олди-ю, – гурқанд (қамиш шақари) ёнига икки тандир нон, тут, майиз, бодом ва ёнғоқ тўлдириб олиб келиб, қайтадан «хуш ке-

либсиз» дея назокат билан, столча устига қўйди. Чойнакка чой ва доғ сув қуймоқчи бўлиб қайтди. Кўзи жикка ёшга тўла, сўзлари титраган дудогидан яримтаки ва ўз-ўзига «ох, вафосиз дунё, шўри кургур Самарқанджон,» дер эди. Нарироқдаги дағаларга эътибор ҳам бермай, чой кетиргач, яна бир бор «хуш келибсиз» деди-ю ўзи ҳам баландроқ бир курсига чўкиб, сопол пиёлага чой куйиб, қайтарди. Кейин биринчи пиёладан ўзи татиб туриб, иккинчи пиёлани меҳмонга икки қўллаб, таъзим билан кулиб туриб узатди. Икки дақиқалик жимликдан кейин Нурмухаммад: «Хўш, ахволингиз, ахли аёл хонадонингизда ҳайриятликми, Худо хоҳласа, тинч, омон бордурсизлар. Таниганимга ғоят хурсандман, жияним-омон бўлинг», деди ич-ичига сигмай. Ташаккур ва раҳмат билдирди.

Баҳодиржон бир юртдошини кўргани учун алҳамдилуллоҳ деб шукур қилиб жавоб қайтарди. Ҳол-аҳвол сўраб, раҳмат, хурсандман ғурбатда ғариб бўлиб юрган чоғда сиздай азиз ҳамшаҳарни топиб олиш мен учун бахт. Нурмухаммаднинг авзои бир дақиқадаёқ ўзгариб узундан-узун оҳ билан Худога шукур деди. Узоқларга қараб кўзи толиб кетди. Дарди борлигини пайқади, шекилли, Баҳодиржон сўзини бурмоқчи бўлиб «Охиримиз бахайр бўлсин» дея атрофни йўқлаб «Маҳаллани номи нима»? – деди. Самоварчи безовтароқ тўлғаниб «Асли номи Хажданаҳор, яъни ўн саккиз сой, аммо афгонлар ўз тилида ном қўйишмоқчи», – деди Сухбат бошлаб Нурмухаммад. Келганига қирқ йилча бўлгани ва бола чақаси дағалар томонидан ўлдирилганлиги ва самарқандлик Раъно опаларнинг бошига тушган савдоларни бир-бир тушинтирган булди. Бошқа воқеалар туфайли ўзи интиқом ҳисси пайида эканлигини имо қилиброк кўз ёши қилди. Баҳодиржон ҳам ўз хикоя ва ниятларини ўқтириб, кўпроқ миллий ҳиссиётини очиқча ғайрисиёсийроқ қилиб тушунтирди. Лекин миллий ташкилотдан ҳозирча баҳс қилишни уйғун кўрмаган эди.*

* Эслатма: Чет элдаги туркистонликлар киргиз, ўзбек, тожик, уйгур ва козоқлар бир-бирларига бир қондош, қариндош бўлганликлари учун «ҳамшаҳар» деб хитоб этадилар.

Юзида қандайдир интиком хисси намоён бўлиб «мақсаднинг асосий томонига ўтайлик», - деди. Сизни Худо етказди, энди зудлик билан у марҳуманинг ер, сув, боғи бўлган ва қаҳшаган далаларни кўрсатаман. Чунки у боғу роғлардан асар қолмай, бойкушхона бўлиб қолган. Кейин маслаҳатга ўтамиз, – деди-ю, анчадан бери чой талаб қилган дағаларга чой дамлаб, чойнакни олдиларига дўқиллатиб қўйди. Унгача Баҳодиржон ўлтирганларга сездирмай атрофга кўз ташлаб чиқди. Негадир самоварчининг юзидан гаму андух ва севинч ишораси биргаликда барқ урар ва мамнуният сезиларди. Бу аҳвол Баҳодиржонни ҳам севинтирган бўлди. Гурунг анча узайиб, бир неча чойнак чой ичилди. Бўлиб ўтган суҳбатларда яйраган Баҳодиржон уйга қайтиш ниятини изхор қилгач, Нурмуҳаммад кўнмай, қайнаб турган чойнак шўрвадан^{*} тамадди қилиб, меҳмон бўлишни илтимос қилса-да, Баҳодиржон индамай зиёфатни бошқа кунга қолдириб, яна келаман деган сўз билан хайрлашди.

Нурмуҳаммад кўлини артиб, йиғламсираб ерга қараб, «Юрагимда қайнок бўлиб безовта қилган дарду сирларимни арз қилиб сизни чарчатдим. Биргалашиб, уйлашсак ва маслаҳатлашсак деган орзуим бор, нима дейсиз?» дея савол ташлади, кўзига ёш олиб. Зийрак Баҳодиржон ёш тўла кўз қарчугасида интиком олови кучайганини сезиб, ўз ичидаги ҳасрату интиком туйғу чўғини солиштириб кўргандай, тишларини ғичирлатиб, самоварчи Нурмуҳаммад елкасига қўлини қўйиб туриб: «Худо хоҳласа, биргаликда» дея сўзини чўзди. Шу пайт кўзлари чўғ бўлиб ёнмоқда эди.

* * *

Мусаффо ҳавода иккаласи ҳам келишилган ва тайинланган мавқе ва қутилган вақтда етиб келишди. Нурмуҳаммад самоварчи оқ бир отга минган. Орқасидан ола бир ит эргашмоқда. Баҳодиржон салом бериб, тўриқ отидан тушди-ю, сув окмаган ариқ лабида сўлиб қолган бир дарахтча навдасига от жиловини илди ва итга тикилиброқ қолди. Унгача Нурмуҳаммад ҳам отдан

^{*} Чойнак ичида қайнатилган шўрва.

тушиб, «ваалейкўм» ўрнида бош ирғаб, сўрокка йўл кўймади. Ола бош ит эгасига караганда кўпроқ яшади. Раъно опанинг кўзи ўнгида отиб ташлашган ўша итнинг чевараси деса бўлади. Жуда кўп воқеаларга гувоҳ маълум кишиларни яхши танийди. Қачон кўрсангиз қулоғи динг. Қачон шу томон юрсам овга юзлангандай эргашади. Жонга тегди-ю, аммо наилож.

Тугилган жойини соғингандир дея, ўзимга сирдош, дардини билиб, озор бермайман. Биласиз-ку, бу дунёда макон, охиратда имон деганлар. Бу ҳам Худонинг ҳаскардаси-ку, худованд итни ҳам беватан қилмасин, дея хўрсиниб сўз калавасини чўзди. «Келайлик маслахатга. Мана шу ерларнинг ҳаммаси у бечора мархума кампир ва эрининг ери, суви, боғу роғи, уй жойи эди бир замонлар. Кўз ўнгида турган далалар бир замонлар ям-яшил боғ бўлса, анвойи мевалар билан лик тўла жаннатмакон эди. Ҳар мева дарахти самарқандча усулда ҳисоб-китоб билан экилиб - тикилган. Мен, ҳам шу ерда боғбонбоши ёнида суғориш санъатини ўрганганман. Мана ўн беш йилча бўлиб қолди, муҳожирларни қочириш учун ва боғни қуритиш ниятида дағалар сувни окизишмай кўйишган. Шу сабабли бутун экинлар ва дарахтлар қуригач, атрофдан келганлар ўтин ўрнига олиб кетишган. Боғнинг узунлиги уч минг қадам, эни минг саккиз юз қадам. Манави хароба дала-ҳовлида мархуманинг хонадони ўтиришган. Ўнги гулхона ва бедазор бўлган. Анави кўмилиб ётган ҳовузда доим сув тўла турарди. Ўнг томонга буғдой, чап томонга арпа экиларди. Чунки бу ерлар бироз тепалик буғдой ва арпа лалми усулда суғориларди.

Ҳозир эса, ерлик дағалар учун эчки ўтлоғи бўлиб қолган. Қун чиқар ва кунботар томон очик, Шимол ва Жануб қирғоқларига чинор ва мажнунтоллар экиларди. Бир замонлар шафтоли, нок хусусан, олма шуҳрат қозонган. Ўрта ер ва ўнг томон ўрик, гилос ва кўксултон. Чап томон алоҳида ва кенг дала жойларга қовун, тарвуз ва ҳандалак, бодринг ва ошқовоқ экиларди. Дала чекасида бузук вайрон ерини кўрсатиб, охир, товуқхона, донлар учун ғарамхона ва хизматкорлар учун ҳам хоналар бор эди. Ичинини тортиб, хўрсиниб туриб қандай ҳам

обод, гавжум, озод табиат бориди, аттанг! Баҳодиржон манзарани кўз олдига олиб, хаёл оламига толган. Хақсиз кишиларнинг ноҳўя очкўзлиги ва бажариксизлиги сабабли вайрона бўлиб қолган шу тупроқларга ачинар, ич-ичидан куйиб, оҳ урарди. Асли Ватани Туркистон тупроғидан ажраб, ҳозирчалик дағалар қўлида фиғонистон бўлиб қолган шу муқаддас ерларни қутқазиб қачон насиб бўларкин, дея хайкирарди. Қайта-қайта қадам ташлаб, секин дала оралаб юра бошлади Баҳодиржон. Баъзан ёлғизгина тўнғаги қолган дарахт таналарини ва баъзан илдизларини оёғи билан тепиб: манави беҳи, манави ўрик деган сўзлар билан боғбонликда мутахассис эканлигини исботламоқчи бўлгандай, Нурмуҳаммадга назар ташларди. Фалак гардиши билан муқаддас ватанимиздан ажраб, душман қўлида муҳожир ва тутсоқ яшаган ўз юртдошларини озод қилмоқчи бўлиб, оз меҳнат қилганмиди?! Уларнинг чироғини ёкиб, руҳларини шод қилиш бир ватансевар учун шараф эдику. Шу улуғ обрўга етиб бориш учун, қийин бўлса-да, йўқ нуктадан иш бошлашга ишониб, Нурмуҳаммаднинг кўзига тикилиб «нима дейсиз?» дея ҳаяжонланди. Нурмуҳаммад ғаму андуҳ ва ёлғизлигидан кутулиб, марҳамат, ҳар қандай тақлифингизга тайёрман, деди. Чехраси очилиб, Баҳодиржон узоқларни мўлжаллаганидан, битта-битта сўзга бошлаб: азизим сизни таниганимга қисқа бир замон бўлди, аммо, қондош, диндош ва мафкурадош ва самимий эканлигингизга ишондим. Шубҳам қолмади. Бутун қалбим-ла сизни ака дейишга қарор бердим. Энди ҳозирча асир бўлган ватанимиз Туркистон ва халқимизнинг келажагига фойдали бўлиш сизу бизга виждоний бурч (қарз). Шу сабабли вақтни бой бермай, режалар билан бир дастур керак. Чунки... – дея хануз сўз охирига бормай Баҳодиржоннинг қўлини маҳкам ушлади Нурмуҳаммад: «Қандай, қайси маънода, нима қилиб, қайси манзил, мақсадга борамиз?» – деди.

«Шу Самарқандиён маҳалласини ва боғу роғини обод қилиш билан иш бошлаймиз. Ўшанда орзулаган миллий пок ниятларга етиб бориш мумкин» – деди Баҳодиржон. Қуриб қолган

тўнгалар орасида суҳбат икки соатча чўзилди. Баҳодиржон яна сўз бошлаб, манзил, мақсад, Ватан озодлиги, халқимиз хуррияти ва мустақиллик эканини айтди.

– Юртдошлар яшаган, бош кўтариб юришларини таъминлаб, ҳимоя қилиш ва таъналарга жавоб бериш ва ҳур фикрга эга қилиш,- деди Нурмуҳаммад. – Мазлумларни руҳлантириш билан иш бошлаб, интиқом оламиз. «Шундай деса ҳам бўлади» деди Баҳодиржон. Нурмуҳаммад ўрнидан туролмай, қасосни ўйлаб узоқларга тикилиб, ўтган ҳодисаларни ўйлаб, баланд овозда «ҳали сизларни қараб тур» деди. «Биз ҳам инсонмиз, аммо биз қасос учун эмас, балки уларнинг жаҳолатини ўз нафсларида бўғамиз. Улар бир кун нодим ва пушаймон бўлишади. Иншооллоҳ,- деди ва яна сукут қилиб, сабр қилиш бизларга сармоя ва тўғри йўл. Баҳодир дедик, ишимизнинг кети ҳодисаларга қараб, ўз изига тушиб қолади. Бизларга ёлғизгина замон ва вақт керак. Сиз ўйлаган ишлар бафуржа бўлаверади, дея Нурмуҳаммадга қаради. Ёрилиб, қақшаб, ахлатхона бўлиб ётган ариқларга назар ташлаб, Нурмуҳаммад, «Бир кунмас бир кун сув изига қараб, иншооллоҳ дея улаб кетди. Биласизми, диндош бўлгани билан, Аҳмадшоҳ Амир Абдураҳмон даврдан олдиндан бери Ватанимиз Туркистон парчаси бўлган бу муқаддас тупроқларни авгонлаштиришга ният қилишган.

Бу жоҳиллар советлардан ҳам золимроқки, кам эмас. Бу шайтонсифат кимсалар сиз шаҳид ва гувоҳ бўлган воқеалар шахсий эхтиросдан кўпроқ, сиёсий натижалар билан амалга оширилган муттаҳамлик,- дея этик пошнасини тўқиллатиб урди. Шу билан қискагина оёқ усти суҳбат юртдош, кондош, диндош бўлган икки ватан фарзандини мафкурадош қилиб қўйган эди. Иккаласи ҳам тўсатдан сўзлашиб қўйгандай, бир оғиздан «Хўш, нима қилдик?» дейишди. Баҳодиржон ёш бўлса-да, Самарқанднинг ўзига хос ақибир ижтимоий ҳавосида парвариш топган. Хусусан, онаси ақлли аёл, отаси бўлса, савдогар дехқонзода бўлган. Сиёсий жабҳаси ҳар томонлама киррали, меҳмонхоналарда вояга етиб, онги ўсган учун «Шу ерларни қайтадан қўлга киргазамиз» деди синчковлик билан режаландай.

«Қандай ва қайси йўл ва қайси куч билан?» – деди Нурмухаммад шошиб.

«Бу ерларни давлат мусодара қилиб, атрофга даға афғонлар жойлаштирилган-ку. Улар қора дори экиб, кўкнори, нашаи ишларини бажариб яшайди. Итдай дайдиб юрган қоровуллари бор. Ҳар йил Эрон йўли билан Арабистон, Оврупа ва ҳатто бутун дунёдаги бангиларга банг сотишади. Жулдирвақа кўриниши билан, жуда пулдор. Бу ерларда бизларга қандай ҳаёт тарзи намоён бўлади, ҳеч ўйлаб кўрдингизми ўзи? Бултур даға ҳоким бу ерларни юз олтинга сотмоқчи бўлди. Аммо ерли халқ қандай бўлса бизга қолади, дея ундашмади. Сизу биз муҳожир бўлсак, борди-ю, ҳамма нарса ҳал бўлгандаям, сув йўқ. Хайр меҳнат қилиб, қудук қовлади дейлик, ўшанда ҳам кўм-кўк серҳосил мевазор боғни кўрган бу аблахларнинг тек туришини қандай гарантия қиламиз. Атроф-чегарадаги деворлар нураб, бойқушхона бўлиб қолган, яна ўша эски азоб кунлар бошимизга қора булут бўлиб ёғмаса дейман? Андиша билан қулиб жилмайди ҳавони юмшатиш учун Баҳодиржон деди « Қушдан кўрккан тарик экмайди. Яқинда укам Нодиржон билан йигирма бешга яқин хонадон-оила, бола чақаси билан кўчиб келишмоқчи. Вақтинча уларга ҳам уй-жой, иш даркор. Пул масаласи ҳал бўлади.* Парво қилманг. Девор хусусида ўйламанг, икки томони жар пойдевори қолган бўлса бас, унга нилғай сақсовул тўсиш мумкин, кейинча бир амаллаймиз. Нариги икки томонга қаторлаб молхона, товукхона бино қиламиз, шу билан тусилади. Энди келайлик сув ишига, сиз айтган давлат одами бўлган бадбахт даға афғоннинг ишини осон пул билан ҳал қиламиз. Хажданаҳордан сув сотиб олиб, қувур қилиб келади ва қудук ишини ҳам ўйлаб кўради. Аммо бир мушкул бор: у ҳам воқеа ва замон керак.

Ман шахсан иш бошида туриб бераман десам ёлғон бўлади. Чунки – дея сўз охирини тугатмай ютинди.

* Эслатма: Баҳодиржонда миллий ташкилотининг 400 бухоро олтини амонат турарди. Ўшанга ишонарди. Қамида беш олти йил вақт сўради. Шунга бардам бўлиб чидаб, бошида тура билсак, ҳеч қандай тўғон олдимизга тўсиқ бўлолмайди.

Нурмухаммаднинг кўзлари қинидан чиққудай бир сохта-корга дуч келдим шекилли дея ўйлади « Нима деганингизни кулоқларингиз ҳам эшитоляптими ўзи, жиян» деди.

Ҳа, деди Баҳодиржон ишонч, имон билан. Сиз чидашга сўз берсангиз бас. Лекин кўз ўзимизча бўлади. Авғонча эмас – кулди самоварчи Нурмухаммад, кейин сўз бир Худо, Куръон бир, – деди. Осмонга қўл кўтариб, илтижо қилиб туриб, йиллардан бери Худо деб пойлаб юрдим. Нурмухаммад фурсат кўлимга киргани учун шукурлар бўлсин, улуғ Оллоҳимга! Бу депарадаги ерларни қадам ва қадам биламан, тажрибам бор: «қаерда нима кўкаради йиллик даромад канча, Худонинг фазлу инояти билан тахмин қила биламан. Аммо сиз кутгандай сабру қаноат қилиб, чидаш керак, ажаб эмас» деди Баҳодиржон.

Бир кун ватан озод бўлиб қайтгудай бўлсак, бу еру сувлар қолиб кетганда ҳам, ватанимизнинг бир парчаси-ку. Асл ер эгаси ерли халққа насиб бўлиб, биздан нишонаси қолар, бегоналарга қолгандан кўра.

Майли, унинг учун эртадан теги йўқ сиз айтган даға афғон хокимга учрайлик, рози бўлса, хужжатлаштириб, ишини ҳал қилсак ўшанда сув ишини ҳам ҳал қиламиз.

Ёлғиз бир шартни аниқлаб қўйиш ва бу маҳалла эскисидай самарқандиён номи билан ёзилиб хужжатлаштириш керак. Пора бериб бўлса ҳам, бу ишни амалга ошириш керак. Самоварчи Нурмухаммад ўзи кексароқ бўлса-да, кўзига ёш олиб, Баҳодиржонни қучиб, икки бетидан ўпди, жиянини топиб олгандай. Кейин баланд овозда « Самарқандиён» дея севинч изҳор қилди ва яна сўз бошлаб, мажбурий эрмак учун самоварчилик қилиб, маълум бир мақсадда ерлик халқни таниш учун овораман. Зотан бир кўпи чой пулини ҳам тўламай қочқин, ватанфуруш, совет жосуси дея озор беришарди. Хусусан, пори – дарёли, чапандароз сўзлари мани жуда хит қилади.

Юрак-бағрим қон булиб, жонимга туйиб кетсам ҳам, интиқом олиш умиди билан ҳақлик эканимизни исботлаш учун чидаб ёппа-ёлғиз таваккал қилиб юрибман. Баҳодиржоннинг кўзи ҳамон итда

* Туркзабон халқни камситиш учун ҳақорат йўли.

эди. «Ха, у ҳам бор, айтмоқчи» деди Нурмухаммад, болалардай севиниб, «камситманг уни, орамиздаги суҳбатни тўлиғича сезади, новакт бўлиб қолди, уйга қайта қолайлик» – деди Баҳодиржон. «Йўқ, раҳмат» – деди Нурмухаммад. Эрта бир гаплашиб шаҳар марказиги борамиз, бир танишим бор. Ўзи ҳазора савдогар.

Даға ҳокимга мавзуни очади, ажаб эмас, Худо ўнгидан келтирса-ю, шу ҳафтадаёқ ишга бошлаб, йўлимиз очилиб кетса. Дарахт-парахт иши-ку, баҳорга қолади-ю, ариқ режаларини баҳам кўриб чиқсак. Баҳодиржон сўз бошлаб, кўчатларни баҳорга келмоқчи бўлганлар воситаси билан Самарқанд-у, Фарғонадан олиб келиш мумкин,-деди. – Сувчи туркман ва карвончи дағалар пул учун қилмаган ишлари йўқ.

«Маслаҳатингиз тўғри, жуда маъқул ва мантикий»- деди Нурмухаммад. Яна бир нарса демокчи эди-ю, Баҳодиржон хайрлашиб, отига хатлаб, «чух» лади. Бироз кейин Нурмухаммад ҳам вафодор итини эргаштириб йулга тушди.

* * *

Худди қарорлашгандай, вайрона бўлиб ётган тарихий, деворлари чинни билан безалган обида^{*} ёнидаги арча дарахти тагидаги гиламфурушлик растасидаги савдогар афгонлар турк асарларини йўқ қилиш учун атайлаб бузиб ташлашган Хазоранинг дўконига салом бериб кириб боришди. Етмиш беш ёшлардаги пакана, юмук кўзли, бурни пучук, қорачадан келган одам, ваалайкум» дея ўрнидан секин туриб, қарши олди ва Нурмухаммадни кучоқлаб, йиғлаб юборди. Кейин Баҳодиржонга кўл бериб илтифот билан тўрда кават-кават қатланиб турган гиламлар устига ўтиришларини тақлиф қилди. Баҳодиржонни ловуллаб қип-қизил ёниб турган машҳур туркман гилам калинчалар қизиқтирганди. Чунки Самарқанддаги уйларида яна шу гиламлардан ва Хоразм гиламлари билан безанган ҳоналари эсига тушган эди. Суҳбат шу сўзлар билан бошланиб, мавзу ва мақсад баён қилинган, хазоранинг аклу хуши ўтган кунларга кўчгандай бўлди. Баҳодиржонни

^{*} Хозир бу ерлар йўқ

кучиб, табриклаб, хурсандчилик изхор килди. Ва чукур оҳ тортиб осмонга қараб «Эй Худойим, ҳар нарсага кодиру товонасан» дея шукур килди. Ва Нурмуҳаммадга қараб, кичик кўзларини пилди-ратди. Нурмуҳаммад довдираб қолганди, ўзини тўплаб «айтмоқчи, бу киши Раъно опамнинг эрларига амакивачча, исмлари Алидод» деди. Баҳодиржон бағоят хурсанд. Миннатдорчилик изхор қилгач, «Номим Баҳодир» деди икки кўли кўксида. Нурмуҳаммад кампир Раъно опа ўлими ҳақида Баҳодиржондан эшитганини сўзлагач, кўз ёши қилинди. Қуръон тиловат қилишиб, «фотиҳа» тортишди. Алидод асосини кўлига олиб, дўққиллатганча йўлга тушиб «кеттик» деди. «Растада эскисин» дея ёйилиб қўйилган гиламларни босиб, кўчаи эшон томон жўнашди.

* * *

Мозори шарифнинг нисбатан дарахтзор томони чамани хузурда ҳукумат идорахонасига боришганида ҳар хил одам, аёл, эркак навбат кутиб ўтиришарди. Қоровул Алидодни кўргач, ҳурмат билдирди. Бир-икки оғиз сўзлашиб, ичкари кириб чикди-ю, учаласига имо билан «марҳамат» деди. Муомалага караганда, даға ҳоким билан Алидод орасида алоҳида самимият борга ўхшарди. Даға ҳоким узун сочли, кўзи дарғазаб томчиб турган барваста киши. Алидодни кўргач, носвойини «тфу» дея деворга туфуриб, кир тишини кўрсатиб, кўзгалди. Хазора савдогарни кучиб, узундан-узун ҳолу аҳвол сўраб, иршайди. Ҳаракатларига караганда, дўстликдан зиёда, манфаат занжири билан кўпроқ бир-бирларига уланган кўринарди. Чунки агар бир даға маълум бир хазорага шунчалик аҳамият берса ва ё ўшандай кўринса, албатта, тагида бир балоси бор бўларди. Баҳодиржон Нурмуҳаммадга тиржайиб калла ликиллатиб кўяқолди ва ишорат билан кир кўрпачани кўрсатди. Кейин югурдагига «бировлар безовта қилмасин» дея тўнғиллади. Алидод гапини чўзмай мавзу ва мақсадни баён қилиб, зиёрат сабабини тушунтирди. Даға ҳоким масҳара қилгандай, Баҳодиржонга «кучинг етадим» дегандай қўлини мушт қилиб тиржайди. Сўз охирини кутиб турган Баҳодиржон ҳам қўлини мушт қилиб ноқулай кўринишда атай-

лаб ҳавога қолдириб, ўйнашиб туриб, дари форсий тилида фасих адо билан пул учун шубҳангиз бўлмасин, хотиржам бўлинг. Тайёрланган омонат жойдан олиб Алидод билан олиб келамиз.*

Шояд бу иш амалга ошиб қолгудай бўлса, жаноб соҳибларини алоҳида хурсанд қиламан, деди ҳокимга кўрс қараб. «Бўпти, қўлингни тушир» деди даға ҳоким, фарқига бориб. Аммо пора ҳаёли унинг учун алоҳида бир севинч қайноғи эди. Баҳодиржон сўз бошлаб: «Агар рухсат берсангиз. илтимос ва шартларим бор». Даға ҳоким дўқ билан «шарт» деди бақириб. Кейин Алидодга дағалаб «Нима экан шарт?» дея қалла ликиллатди. Биринчидан, – деди Баҳодиржон, – ҳужжат расмий кадастродан, иккинчидан – маҳалла номига ярашган «Самарқандиён» дея исм қўйилади. Учинчидан – Хажданахардан оғзи камида уч қарич кенглигида қувурдан ёзу киш сув олишга ва окизишга расман тилхат берилади. Албатта, пул ва маблағ қаршилигида. Тўртинчидан – боғ парваришланиб, майдонга чиккунча бож олинмайди. Бешинчидан – жар томондаги қўшнилари суқма йўллардан ўтишмайди. Олтинчидан – бегоналар ҳайвони чегарамизга кирмайди. Ундан бошқа ҳайвонларимизни ўтлатиш учун ўтлок кўрсатилади. Еттинчидан - биз бино қиладирган иморатимизнинг меъморий усулларига тўсқинчилик қилинмайди. Даға ҳокимининг жони халқумига келди. Мих ботгандай ирғиб тушди. Уччасига бир-бир разм ташлаб туриб, дарий тилда «Ҳокимлик курсини ҳам берайми?» – деди Баҳодиржонга олайиб. Баҳодиржон қулиб «Раҳмат, бу маком ўзингизга ярашган, муборак бўлсин» дея киноя қилди, кўркмасдан. Чунки даға паштун ҳоким пора сўзини ўз гуруридан устун тутажани пайқаб қолганди. Шартлар орасида сиёсий сўзлар бор. Сан ўзинг келгинди муҳожир бўлсанг-у, ўзингни қаерда ҳаёл қиляпсан, хаддингни бил,- деди. Ман, – деди Баҳодиржон, – келгинди эмас, муҳожирман. Сиз ватан эгаларига меҳмонман, – деди ҳокимни китиқлаб, аччиқ-тирзиқни кераги йўқ. Агар шартларим алоҳида бир қоғозга ёзилиб расмийлар томонидан совуқ печать билан муҳрланиб, маҳалла оқсоқоллари

* Таъбир учун тулини ўзида кўрсатмади. Афғонлар ер ҳужжатига “қавала” дейишади.

қабул қилгудай бўлса, пулингиз тайёр, дўстим. Паштун ҳоким тахтидан тушгандай ўйланиброк қолди, лекин бирдан ўзига келиб «Биз нажиб афғон халқига ва давлатимизга ишонмайсанми?». «Советларга ишониб дарбадар бўлдик, ибрат бўлди. Кўр асосини бир бор йўқотади. Мен тижорий, қонуний ва замонавий усул ва қоидаларига мувофиқ сўз олиб бормоқдаман. Ёлғизгина инсонпарвар виждони покларга ишонаман. Одамзод хом сут эмган, мани тўғри фаҳмлаб, ҳақни қабул қилинг. Хўш, хушёр йигит» – деди ҳоким. – Чегара ичидаги фаолиятларинг нима деган бўлади. Аскархона учун иморат қурмоқчимисан? Қулди Баҳодиржон. Вайрона бўлиб ётган бу жойларни обод қилиш осон дейсизми? Қамокхона тарзида бино қилинган иморатлар меъморий тарзимизга уйғун тушмайди. Унинг учун инсон у хонадонлар учун ҳаводор, замонавий меъморий қоидаларига уйғун шаҳар усулида иморат қуриб, бу муқаддас тупроқ парчасига хизмат қилмоқчиман. Аскархона қурмоқчи бўлсак, сизга учраб юрармидик. У ишлар турган жойларнинг қонунларига ҳурмат қилган биз муҳожирларга ярашмайди. «Тўғри» деди ҳоким бирозгина юмшаб. Ноаҳл, ақли ноқис, беватан кишилар учун аскарнинг нима кераги бор, ўзи? Хусусан сизларга, деб гапини чўзди. Мана афғон тупроқларида ўзингизни афғон билиб, ўйнаб-кулиб юраверинг. Раҳмат, деди Баҳодиржон дудоғини тишлаб беватан, ноаҳл сўзларидан ичи оловдай ёниб. Ҳали бир ҳоким шунчалик бефарқ бўлса, нариги жоҳил ватандошлари нималар деб таъна қилмайди, – дея Нурмуҳаммадга назар ташлади. Хўш, – деди ҳоким, – фараз қилки, шартларингни қабул қилдим. Бу жойларнинг баҳосини биласанми? Ҳеч ўйлаб кўрдингми, – дея масҳара қилгандай тиржайди. Баҳодиржон ўзи билан овора, миясини беватан сўзи чулғаб олган. Аммо, афсуски, ҳокимнинг сўзлари тўғри. Бу йўлда жаду жаҳат билан қурашмоқ учун уйғоқ онги расо керак эди-ку, албатта. Кўзи олдига Самарқанджоннинг тарихий обидалари-ю, қудратли Темур бобонинг осмонда учиб бораётган руҳини кўргандай, Нурмуҳаммадга назар ташлади. Ҳоким жавоб кутарди, аммо маслаҳат кутяпти дегандай ўйлади, шекилли «ораларингизда келишиб олинглар» деди. Кейин пулинг йўқ

экан, нимага саргардон қиялпсан? Эшиқда одамлар навбат кутиб турибди, ахир. Нурмухаммаджон Баҳодиржонни туртди. Аммо Алидод пул бор соҳиб, ман кафил, деди. Ҳокимни қўлини маҳкам ушлаб, уқалаб, ишпорат бергандай. Баҳодиржон сесканиб: – Нархи канча? - деди савдогар адоси билан. Арзонроқ олмоқ учун худди олишдан воз кечмоқчи бўлгандай ҳокимни кўркитиб, жонсизгина суюнчи пулидан ташқари 120 Бухоро олтини, деди ҳоким кеккайиб, қўлини белига қўйиб. Боғни тоққа айлантирган ношуд ватандошим 220 олтин берса ҳам бермайман. Чунки ман сиз ўзбекларни яхши кўраман, чунки ишчан ва ишбилармонсизлар. Яна яхши томони ҳар замон қўйдай юмшоқсизлар. – Биз, – деди Баҳодиржон, – тоғни боғ қилишдан гурурланамиз. Бу тупроқлар бизларга муқаддас. Оз кунда ўзингиз ҳам ҳақ бериб қоларсиз! Обод бўлгудай бўлса инсон, ҳайвон ва паррандалар фойдаланади. Гўримизга олиб кетмаймиз-ку! Унинг учун 60 олтин ер пули 20 олтин сизга суюнчи пули. Шартларимни бажо қилиш ваъдаси билан қўлингизни беринг, ҳоким соҳиб, -деди дўк билан.

«Бас, шунчалик юзсизлигинг» – дея хайқирди ҳоким. Аммо Алидод усталик билан иккала қўлини ушлаб, даллол адосида 20 олтин сизга, 80 Бухоро олтини ер эвазига, ҳаммаси 100 олтин, деди. Даға ҳоким ўзига тегишли 20 олтинни ўйлаб «бор барака топ» деб қўл силкиди, ўрнидан туриб, таъзим бажо қилгандай.

* * *

Баҳодиржон порахўр ҳоким билан келишиб, шартларини қабул қилдирди. Режанинг биринчи босамоғи ютуқли бўлиб, Нурмухаммад ва Алидоднинг ўғли Сахийдод биргалигида «бисмилло» билан иш бошлашди. Беш хонали ички ҳовли ва икки хонали ташқари меҳмонхонани таъмирлашга уннаб кетишди. Ҳовли нисбатан баландроқ мавкеда Ҳажданахар томон, яъни Дедоди шаҳар йўли Мозори Шарифнинг жанубий ғарбида жойлашган бўлиб, айни муддао эди. Зотан қадимдан қавланган қудук жойи тупроққа тўлиб ётган эди. Ишлар самарқандча усулда, ўзига хос режаланган ва Туркистон усталарининг маҳорати исботланган. Қисқа муддатда деворлар билан бирга ҳовли иши ҳар

томонлама оқ бўр билан бўялиб, кўзга кўриниб қолган эди. Кириш дарвозаси тут тахтасидан барпо қилиниб, уст ва ости ой-юлдуз шаклида темир парчинлар билан безалиб, бутун ҳайбати билан ҳашаматли қад кўтарди. Усталар ерлик ўзбеклар, мардикорлари эса, бу хунарсиз, батамом, ғирт дағалардан, чунки ишсизлик хат сафада ва келгинди дағаларнинг кўнглини олиш учун ҳам, ғайрат кўрсатишган эди. Дарвозага тушган туркман, тожик, ҳазора кўз қарашича бу бақувват дарвоза анча-мунча кучга бардош бериб, чидаши аниқ кўриниб турган бир ҳақиқат, гўё калъа дарвозасидек баҳайбат эди. Дарвоза пешонасига араб ҳарфлари билан катта қилиб: «САМАРҚАНДИЁН» дея ёзилди. Баҳодиржон бола-чақаси билан ҳовлига Нурмуҳаммад ва Сахийдод билан хатми қуръондан кейин бир жума кунни кўчиб ўрнашиб олишди. Икки қўй сўйиб, хайру саховат учун ҳоким ва маъмурлари Ҳажданахар теварак маҳаллаларда бўлиб, юзга яқин меҳмон даъват қилинди. Шунда ҳоким мамнуният изҳор қилиб, хусусан янгитдан тозаланган қудук сувидан ичгач, азму ироданинг нималарга қодир эканлигини пайқашлари учун ўз иркига нафрат аралаш кўз ташлагандай бўлди. Ҳатто сўз орасида ҳовлининг ўзи жуда катта маблағга арзишини ҳам эслатиб ўтди. Тўғри, бу бинолар оз пул билан майдонга чиқмайди-ку. Кўз нури, қалб кўри ва уста қўлларининг меҳнат натижаси уйнинг барҳаволиги-ю, покизалигига ҳайратланиб, ҳозиргача ота бобоси ҳам шундай интизомли уйда ўтирмаганлигини эътироф қилиб «офарин» дегандай кўзлари чарақларди. Мана, орадан саккиз йилча замон сувдай оқиб, шамолдай ўтиб кетди. Шу муддат ичида 2000 қадамча ерига камида 3 қарич кенгликда қувур қўмилиб, Ҳажданахардан сув олиб келинган. Сув сероб пайтлар баландликка қавланган бўйи эллик, эни ўттиз қадам, чуқурлиги 3 газ ҳовузга сув тўлдириб, қурғоқ мавсумлар ер суғориларди. Ундан ташқари, балиқ иши режаланганди. Даланинг тўрт бурчагида камида 25 метр чуқурликда қудук қавланиб, чархпалак билан ширин сув чиқариларди. Ҳовуз яқинига йўнғунча-беда, сабзавот, узоқ нами бўлмаган семиз ерларга қовун, хандалак, тарвуз, бодринг, турп каби ўсимликлар ва буғдой, арпа, мош дегандай

зарурий озик моддалари экилганди. Анвойи мевалар, хусусан, ёнгок, ўрик, бодом, ток, анжир, анор ниҳоллари вояга етиб, даромадга қўшимча деҳқончилик ўз ҳаражатини таъминлаб, кун сайин жаннат мисоли шаҳар халқига гузаргоҳ бўлиб шов-шув кўтарилган эди. Баҳодиржон ва ҳамкорлари хурсанд. Атроф, маҳалла мева - чевага тўйиб. самарқандли-туркистонликларнинг тобора эътибори ортиб, донги авжига чиқди. Қисқа муддат ичида Баҳодиржон ўзига топширилган миллий ишлар маркази бўлиб қолган. Шаҳардаги дўкондан вазифаларни бажариб, Ҳиндистону Оврупо билан алоқа боғлаб, инглизлар диққатини ўзига қаратган. Охирги тўрт йил ичида оз бўлса-да, бир неча бор енгил қурол ватандаги ва Самарқандда муқим антисоветларга юборган эди. Бу ишларда миллий туйғулари кучли Мозори шариф атрофида муқим қизил оёқ қабиласига қарашли мужоҳид туркманлар воситасида иш кўрар, асл ватанга фойдали бўлишарди. Аммо, афсуски, охирги кунларда юборилган катта миқдордаги қурол мусулмон ва дўст билинган бир даға ва келгинди араб қарвончи томонидан хабар берилиб қўлга тушиб мусодара қилинган. Ана шу зойиот сабабли ватандаги ерости миллий қутулиш ташкилоти катта зарба еб, заиф қолган. 10 йил олдин миллий ташкилотдан маблағ олиб келган ташкилотчилардан бири Ҳамдам Тешабой марказ Қобул шаҳрида туrolмай, Ҳинд сари кетишган. Ёлғиз Рашид номли донорок ватанпарвар киши Мозори шарифга келиб, ўрнашиб қолган эди. Шахсий пулига Чугдак маҳалласидан қарбало даштидай жуда кенг ер сотиб олиб, оз кунда обод қилиб, шухрат қозонган. Афсуски, шахсий ютуқлар авжга чиқаркан советларга тўсик бўлиб турган афсонавий қаҳрамон йигитлар ушланиб, Жиззах ва Самарқанддан бутунлай ажраб қолишган эди. Ҳатто советлар билан иноқ бўлган афғон давлати ва ҳукумат одамлари ўз жосуслари воситасида Баҳодиржонни ҳам узоқдан кузатиб, миллий фаолиятлар бутунлай тўхтаб қолган. Зотан ташкилот маблағлари тугаб, ҳатто Рашид ва Баҳодиржоннинг шахсий пуллари ҳаражатларни кўтаролмай қолган. Иккала ватанларвар, пок виждонли йигит деҳқончилик даромадига қараб режа тузишарди. Йиллар бир-бировини қувлаб Туркистондаги

совет зулумларига чидай олмаган бир кўп миллий миждоҳид, диний қоидаларга биноан атрофга, хусусан, бу яқинда ўрмалаб жон сақлаш учун йўлга чиқишган. Фақат, афсуски, ҳар 100 кишидан камида 90 киши чегара соқчиларининг шафқатсизларча муомаласига дуч келиб, қутулолмагани учун «кечим учун» сақлаган озгина бойликлари, хатто аёл ва кизлари ҳақоратга учраб, ўзлари куш учмас, қарвон кечмас, узоқ жойларга бадарга қилинган. Жуда оз киши тасодифан қутулиб, Антхўй Оқча ва Мозори шарифида жон сақлашар ва совет жосусларига дуч келмаслик учун зор - саргардон юришарди. Ана шу йилларда Худо Рашиднинг ишини ўнгидан келтириб, катта боғида дош қозонлар қайнатиб, хусусан, қиш ойларида ош ва ҳалим пишириб, муҳожир юртдошлари ва маҳалладошларига ёрдамчи бўлар, Баҳодиржон ҳам бақадри ҳол ҳисса қўшарди. Мозори шариф шаҳрида малайсифат, сочи узун икки гадо бўларди. Биттасининг орқасидан 40-50 ит эргашиб юрар. Топган пулини гўё шу маҳлуқларга едириб, оқ юрак, ҳайвонсеварлигини исботламоқчи бўларди. Яна биттаси қиш, ёз сиртида, халта ичида 20-30 килограмм қум-тош таширди. Ўзини телбаликка солиб туркистонликларга яқинлик кўрсатар, муҳожирларни доим кузатиб юрарди. Кейин ушланибди, аслида улар муҳожирларни ерлик халққа қора қилиб кўрсатиш учун тинч қўймай, дарбадар қилиб, советларни ҳақли чиқариш йўлида вазифодор совет жосуслари эканлиги сири фож бўлган. Буларни равзанинг шимолий дарвозасидаги чап бурчакда музқаймоқ сотган машҳур самарқандлик киши ва бозорларда шарбат сотиб, самарқандлик Ширин уста яхши танишар ва излашарди. Рашид Ҳиндистонга қурук мева, гилам, қора-кўл тери сотиб, жуда катта бой бўлиб қолган бўлса-да, доим ватан ҳасратида инсонларга яхшилик қилиб, хайр-худои билан, ўз сахийлиги билан исботлаганини муаллиф ҳам кўрган.

Иккинчи дунё уруши пайтларида бор-йўғини батамом сармоя мол ғарамлаб, Ҳиндистон йўли билан Оврупага давлат юборган матоларнинг қаршилиги бўлган маблағ қайтмагач, Қобулга бориб, иш тутиб Мозор шаҳридаги мол-мулк ва жаннат мисоли боғларни яқинларига омонат қўйган. Марказ Қобулда

мавзу ва вазиятни давлат идорачиси подишоҳ Зоҳиршонинг амакиси Ҳошимхонга уқтирмакчи бўлган. У аризага қулоқ солиш ўрнига, дағал муомала қилиб (билиб иш қилсанг эди ватан-пуруш, каллахом, қачондан буён одам бўлиб қолдинг каби) оғир ҳақорат билан қаршилаган. Йилларча таниш бўлиб, зиёфатларда бирга юрган ватан эгаси бир давлат одамини бир виждони пок муҳожирга қилган ҳақоратомуз сўзларига чидай олмай, хуноб бўлган самарқанлик Рашид бой ҳам сўзини аямаган. Чунки йиллар йили шу ўлка иқтисодиётига ҳисса қўшганлиги расман маълум эди. Виждони пок, қонунларга содиқ киши хақини бериб, таниш ўрнига ҳануз сўраб, текширмай, бу шаклда бачкана муомала қилиши ватансизлик қийинчилигини яна бир бор яққол кўрсатиб, Рашидбой бағрига ханжар ботиргандай эди. Рашид шу ҳолат-руҳия ичида, давлат гарантияси ичида сотилган матолар пулини ундира олмагач, тижори муомалаларда мушкilotга дуч келиб қийналган. Агарчандики, қолган мол-мулк бутун қарзларини қоплаб, яна ўз кечими учун етарли пул қолиши барча афғон халқига маълум. Ўшандай бўлса-да, маълум рақиб афғон кишилар режа ва план билан уни сиқувга олиб, бор-йўғини қўлга киритишмоқчи эди.

Рашид бой деган лақаб билан шуҳрат қозонган бу самарқандлик юртдош сахий киши Қобулда Кофуруший номли маҳалладаги тўрт қаватли ўз уйида тоза ҳаво олмоқчи бўлиб, томга чиққан. (Икки уч кун олдин, қаердан тарқалгани маълум эмас.) Маҳалладаги қўшнилари орасида «бой ўлибди» деган шов-шув тарқалган эди. Бой ўзи билан ўзи овора. Тўсатдан қўшни томида икки даға аскар бой томига хатлаб ўтиб, беҳабар турган ва келганларни пайқамай қолган Рашидни итариб юборишди. Шунинг билан муҳожират ҳаётида афсонавий шуҳрат қозонган виждони пок самарқандлик Рашид бой марҳум бўлиб, билганлари орасида ҳикояси тарих бўлиб, мол-мулки виждонсиз рақиб ва сиёсийлар қўлига ўтиб, бола-чақаси ҳар томон тарқалиб кетди.

Афгонларнинг сиёсий онги ўсиброк қолган. Ўшанда Туркистон тупроғининг давоми бўлган муқаддас ерларни абадий афғонлаштириш учун режалар тузилди. Ана шу сабабли золи-

ми дага ҳоким бўшаб, унинг ерига янада иркчироқ Гулзай исмли ғирт афгон тайинланди.

Баходиржоннинг рафиқаси Мастура отинча кунлик (кундалик) ёзиб юрар эди. Эсдаликларни бир варақ қоғозга, кейин дафтарга кўчириб, қаердан келганлиги ва Самарқанджонни эслаб туриш унга одат бўлиб қолган, узоқдаги мактабларга боролмаган болаларни ўқитади. Хусусан, дага тилига ошно бўлмаган (халкни афгонлаштириш учун дарслар пашту тили, яъни дағача бўлган муаллиф ҳам шу тилда олти йил ўқиган) муҳожир қизчаларга диний таълим ёнида Навоий, Машраб ҳикмати каби муҳим, мумтоз китобларни ўқитиб, кўлидан келганича фойдали бўлишга ва она тилини унутмай юришлари учун ундаб кўмаклашарди. Урф-одат, расму ривожлар тўғрисида қаттиқ туриб тарбияларди. Хусусан, миллий кийимга эътибор берарди. Ўн ёшларга бориб қолган қизчаси Машкурага ўрناق бўлмоқ учун сайъ ва кўшиш қилар, жувонлигининг сўнгги дамларини яшар, чиройига чирой кўшилиб, ҳатто аёллар диққатига сазовор бўларди.

Янги ҳоким Гулзай от устида Мазори шариф шаҳар, маҳалла ва қишлоқларни текшириб, топширилган махсус хизматларини зиёдаси билан бажаришга уринарди. Бир кун Чўғдакнинг сермаҳалласига йўналиб, ўз афгонларининг ҳол-аҳволини сўраб, кўнгил олмоқчи бўларди. Ўз дага паштунлари унга алоҳида эътибор бериб кутиб олишса ҳам, ерлик турк забон халқ унча қизиқмасди, ҳаттоки кўринмасликка уринишарди. Икки отлик қоровул билганлигида азамат ва виқор билан чинор остида тўхтаб икки томони мевазор, покиза кўчага разм ташлаб, хайронлик билан томоша қиларди. Атрофда кимсалар йўқ, аммо боғнинг хашаматли дарвозаси қошига Рашид Самарқандий ёзувини кўриб, лабини тишлаб бирпас қотиб қолди. Эртаси куни сой томон кетар экан, дағалар кўчасидан фарқи яққол кўриниб турган, обод мевазор боғни кўриб, хайрати тобора ортиб, қандай қилиб ўз миллатдошлари бундай боғни парвариш қилганликларига ақли етмай турганда, ҳовли атрофидаги оппоқ девор ва ўртасида панжара дарвозага «Самарқандиён» деган ёзувга кўзи илашиб, ақли - эси хонасидан учиб, жинни

бўлиб қолгудай бўлди. Ёнидагиларига сир бой бермай, тўғрича Ҳажданахар маҳалласидаги сув- боши миробга бориб, дам олмоқчи бўлди. Шу пайт дағалардан покизароқ кийинган киши хокимни таниб, пешвоз чиқиб кўлини ўпмоқчи бўлди, аммо авзойи тўзиган бадбуриш даға хоким Гулзай уни камситиб, қамчиси билан итариброқ, ҳазар қилгандай, саломига жавобан қалла лиқиллатиб, дағаллашиб, қисқагина сўрашиб кўя қолди. Бироздан кейин одамлар тўпланишиб, хокимни, мироб, яъни маҳалла раисини уйга етаклашди. Ҳовлида беш-олти макиён қий-чувлаб, гўнг титиб, дон қидирар эди. Тиррақи бузок гўнгига булғанган пахмоқ кучукбачча чўзилиб, эгаси мисоли дангасаларча ётар, ҳовли вайрона, эшиги қийшиқ эди. Жулдурваки, қора кўйлакли, дудоклари кўкимтир ҳол тўла бурун ва қулоғига темир тунука зирақлар осилган бужмак аёл яланг-оёқ югуриб чикди-ю «даға»лаб бақирди. Ҳокимга эргашган покизароқ кийинган киши жавоб қайтаргач, аёл югуриб хонага кириб, зум ўтмай мағор қорамтир оқ иштонли, сочи узун бир эркак кўйлаги кўлида ҳовлиқиб чикди ва «даға»лаб бир нарсалар деди. Ҳоким бақрайиб қарар, уй эгаси айвондаги баландликда қора кигиз устига уни таклиф қилди. Ҳоким Гулзай ночор отдан тушиб, отаси ўлгандай чўккалаб ўтирди. Эргашганлар ҳамон оёқда, уй эгаси хумга сопол коса ботириб, пиёлага дўғ (айрон) куйиб, ҳокимга узатди. Аммо у пиёлани кўл терси билан итариб, боши билан ташаккур маъносида бош ирғади. Қолганлар навбати билан дўғ хўплашди. Назокат кўрсатгандай, шунда хоким Гулзай уй эгасига савол ташлаб, Чўғдақ маҳалласидаги боғ ҳақида маълумот олмоқчи бўлди. Суҳбат икки соатча чўзилиб, ҳикоя бошланиб кетди. Чўғдақдаги боғ Рашид Самарқандий номли машҳур бойники экан. Ҳар томонлама мақтаб замонавий, меъморий усулда бино қилинган иморат ва ҳовуз хусусида сўзлаб, барчаси санъат асари эканлигини бир-бир баён қилишиб, меваларнинг шуҳрати ва эгасининг сахийлиги ва халқ назаридаги эътиборидан баҳс олиб борди, дастурхони кишу ёз очик, ҳалими машҳур, фақир ва йўқсиллар отаси, кибрсиз бир зот эканлигини қайталаб сўзлади. Самарқандиён маҳалласидаги боғининг эгаси

Баходир сизни меҳмон қилмоқчи Ҳоким Гулзай титраб, авзойи бошқачалашиб, бежо кўз ўйнатиб, ўзига таъзим кўрсатган мискин, бедаво дағаларга кўз ташлаб, ҳазар қилгандай тумтайганича отга миниб жўнади. Эртаси тездагина хабар Баҳодиржонга етиб борди. У киши туш кўрганди. Бировларга айтмоқчи, қора булут келиши дарагини тахмин қилгандай олдини олиш учун назир бериб, ис чиқаришни ўйлаган бўлса-да, тадбир кўриб Худога сиғинмоқчи бўлди. Ҳозирчалик ерлик халққа хурматан уларни тўйгазиб юришни эп кўриб, маҳалла раисига мурожаат қилиб, келаси жумадан кейин ҳоким-маъмур - мелисе ва тўрт томонни қуршаб олган даға маҳалладошларни меҳмонга чақирди.

Жума куни Баҳодиржон, укаси Нодиржон, Нурмуҳаммад ва савдогар Алидод жумани мазор равзасида адо қилишиб, имом бирғалигида боғда меҳмонларни кутиб олиш учун етиб келишди. 36 кишига яқин меҳмон бирин-кетин кела бошлашиб, зиёфат ва гурунг авжга чиқди. Даға ҳоким Гулзай жумага ҳам бормай, олдинроқ, барвақт хажданахарликлар билан қандайдир суҳбат ўтказиб, халқ хусусан, дағаларнинг фиғону арз-додига кулок бериб, асаби таранглашган. Зотан дағалар ислом динини иймон эмас, балки ота-онадан қолган бир одат дея билишар, аҳамият ҳам беришмасди. Ҳовузнинг тўрт тарафи сула билан ўралган, тўрт бурчагида ҳовуз. 7-8 ёшдаги эндигина кўкрагини кўтариб, кўм-кўк қад ростлаб, турк анъанавий нишонасини ўз сояси билан исботлаган ва сув ичида ажойиб манзара акс эттирган чинор дарахтлари бор. Янги тикилган атлас кўрпачалар, оқ ястиклар тартиби, дағаларни гаранглатиб қўйган эди. Чунки ҳеч бир даға ханузгача бўйра ва кигиздан бошқа палос устида ўлтурмаган. Узун, кенг иштонлари кўрпача вазифасини зиёдаси билан кўрарди.

Чилобчин ва кумғонда сув ва каштали сочиқлар тутилиб, боғ маҳсулоти бўлган турли мевалар тандирнон билан безанган дастурхонга даъват қилинди. Меҳмонлар ўлтиргач, қайтадан салом ва хуш келдингиз маъносида қўл қовуштириб хурмат онгида бош ирғиб, хурмат кўрсатилди. Шунинг билан суҳбат бошлаб боши-оёғи йўқ сўзлар билан зиёфатда туркистонлик, хусусан, Самарқандга хос таомлар ва машҳур палов, манти тамадди

қилинди. Кўргусиз ерликлар қошиқ ўрнида бармоқ ишлатишса-да, ошни қандай ейшни билолмай, уй эгаларининг ошамларига қараб, тақлид қилишарди.

2 соат деганда овқатланиш пайти тугаб, кўллар ювилиб, ҳоким дастурхон дуоси ўрнига бармоғи билан тиш кавлаб, ўрнидан туриб, кўпол ифода билан ташаккур маъносида назокат кўрсатиб, ташқари дарвозада турган от ёнида тияниб туриб, дарвоза пешонасидаги Самарқандиён ёзувине кўрсатиб, Баҳодиржонга тикилиб, бу ёзув ўчирилиб, урнига «Дех афғонон»^{*} ёзилсин деди-ю, тўсагдан отини чуҳлаб жўнади.

Орта қолган меҳмонлар ҳам севинч изҳор қилишиб, «Дех афғонон, Дех афғонон» дея қайта-қайта баланд овозда хайқириб, чиқиб кетишидан 10 дақиқа олдин кўришган ҳурматни пучга чиқариб, орқага қарамай, кўздан йўқолишди. Аммо маҳалла раиси ҳижолатнамо ерга қараб, маъюс хайрлашиб, Ҳажданаҳор томон жўнади. Чунки у ғилжойий афғон, асли турк эканлигини унутолмай кун кечирган оз кишилардан эди. Баҳодиржон кўрган тушини йўйиб, уйдагиларга разм ташлади. Чурқ этиш йўқ, ўксиганликлари юзларидан намоён. Орадан бир ҳафта ўтди, ўтмади ватандан бемаврид нохуш хабарлар Нодиржонни безовта қилиб, ўз-ўзи билан овора мажнунсифат қилиб кўйган эди. Нима қилишга ҳайрон. Кетма-кет ҳижрат қилганлар советлар домига тушар, ушланмаганлар даға чегарачиларнинг аёвсиз зулм ва қаҳрига учрашарди. Яна маълум манзара кампиру кексалар ўққа тутилиб, гўзал хотин-қизлар безовта қилиниб, эркаклар асир мисоли Фаррох, Чихонсур, Лашқаргоҳ ва ё Қандаҳорга пиёда, оч, сувсиз бадарға қилинар ва бисотидаги озгина дасмоялари мусодара қилинарди. 10 кун ўтмай икки отлик қоровул билан Гулзай келиб, тўғрича очиқ турган ҳовлига кирмоқчи бўлди. Аммо олабош ит вовуллағач, шафқатсизча отиб ташланди. Ит бечора миқ этмай жон берди. Мастураҳон, ҳайрон хаёл билан янги ювган устбошларни арқонга осмоқчи бўлиб турарди. Нурмуҳаммад боғ оралаб кетган. Уйдагилар ҳимоясиз. Мастураҳон ўзига хос зарофат ва гўзаллиги – узун сочи бошида. Самарқандча дўппи ва узун

* Афғонлар қишлоғи.

зардўзи лозими билан ҳар қандай эркакни ҳаёл оламига олиб бориб, маст қилиб қўйиши ва қичиғини қўзғатишига етиб ортарди.

Ҳоким эшиқдан бу табиий маъсума ҳаракатларни кузатиб турар. Одамлари бу манзарадан хабарсиз ўзаро гаплашиб, носвой капалашарди. Отлар кишнаши билан Мастурахон Баҳодиржонлар келди деб уйлаган. Тахмин билан юзи ёришиб, эшик томон қаради. Аммо тўсатдан турган жойида миҳланиб, нима қилишини билолмай, негадир энди осмоқчи бўлиб турган чойшаби билан бош аралаш вужудини тўсиб, айвон томон югурди.

Ҳоким ўз қилмишидан уялиш ўрнига киритишларини кўрсатиб, ит мисоли хириллади. Узоқдан от дупурини эшитгач, кетга тисарилиб, одамлар ёнига келиб, дарвоза томон йўналди.

Дарвоза пешонасида ёзилган «Самарқандиён» ёзувини ўқиган киши бўлиб, сир бой бермай турди, лекин 2 кўзи чақмоқ-чақмоқ ховли дарвозаси томон қарарди. Ҳадемай Нодиржон кетидан Баҳодиржону Нурмуҳаммад кўриниб, ҳокимни кўрди. Отдан тушган Баҳодиржон салом бериб, «хуш келдингиз» маъносида ҳурмат кўрсатди. Нурмуҳаммад узоқдан кўзи ерда, қонлар ичидаги вафодор итига тушди. Югуриб додлаб-йиғлаб юборди-ю, итни кучоклаганча ҳоким ва одамларига қаҳр билан разм ташлади. Аммо бепарво ҳоким алик ўрнига қамчисини шақиллатиб Нодиржонга ўқталиб, «Самарқандиён» ёзуви ҳануз ҳам жойида-ку» дея дўк қилди. Баҳодиржон дудукланиб қолди. Кейин ўзини йиғиб, нима гап ўзи, ҳоким соҳиб» – деди: «Нима гап бўларди, бу ерлар совет ўлкаси эмас, асир Самарқанд шаҳри эмас. Афғон халқини қони билан сувланган ўлка, мард ва мусофирпарвар халқимизга бегона ном керак эмас. Эртадан теги йўк. «Дех афғонон» дея ёзасанлар. Худди аввалдан бўлиб келгандай» деди ҳоким.

-Тўғри, -деди Баҳодиржон, қон ва ғазабга тўлган кўзини тикиб, кейинроқ ясама табассум билан.

«Мен ҳозир ҳужжатларни олиб чиқаман, унда ҳоким, маҳалла-қўй, оқсоқол ва расмий кишиларнинг имзоси ва муҳри бор. Бу харобани обод қилишга бошлаганимда шарт қўйганман».

- Басс, -деди ҳоким, кир тишларини гижиллатиб, - ҳаддингни

бил, афгон ҳокими олдида турибсан-а, у нима деса ўша бўлади. Қонун манман, эски ҳужжатларингнии керакли жойингга тик, у қоғозлар сохта, ҳукмсиз, сан кимсан ўзи рус жосуси, ватанфуруш, каллахом, чапандароз. Санга ким қўйди шарт-парт сўзлашни, тилингни тий. Қонун асосида бегоналарга ер сотилиб, ҳужжат берилмайди. Сан ижарачисан, агар хилоф ҳаракат қилар экансан, бундан кейинги ҳодисалардан масъулсан, қамаласан, дуо қилки, маңдай мутадайн (маданиятли) мусулмон виждони пок одамга дуч келдинг. Баҳодиржон: – Соҳиби олам, ҳужжатларни текшириб кўринг, адолат нима бўлса, биз рози, бош эгамиз. Ман ватанфуруш эмас, муҳожирман, пайғамбар йўли бўлган, ҳижратга тил узатиб туриб, мусулмонликдан дам уриш қандай гап ва қайси мантикка сиғади ҳали бу тупроқлар, – дея сўзини чўзмокчи бўлди-ю, лекин ҳоким ер тепиб «беадабча густоҳлик қилма, болачақанг ҳурмати. Санга...» ичини тортиб, яна ҳовли томон қараб, хаёл оламига чўмди. Нега хаёл сурмасинки бу ҳайвонсифат даҳа хотини туғилгандан бери соч тарамаган, юзида кўкимтир ҳол, бурнида темир халқа боғланган, айикдай, оёқ кирини кўрган бир ҳафта овқат емай қусади. Ичкаридаги аёл-чи? Дунё жаннатига юрган хури, боғда гул очган бир ғунча, ўйлаб кўрганнинг нафаси тезлашади. Ўз-ўзига паст овозда ҳозиргача ман ҳам одамман, дея юрганаканман дунёга келиб, дер эди. Шу пайт чамаси 10 ёшлардаги шоҳи атлас кийган, оппоқ, пок-покиза юзли, оёғида зар кавуш бир қизча чиқиб Баҳодиржонга интилиб «дадажон», дея эркаланди. Ҳоким хаёл оламида унинг сочини силамоқчи, Баҳодиржоннинг эркаклиги кўзгаб, ўз номусини рашк қилди, шекилли, қизи Машҳурахонга боринг, уйга киринг дея бемаврид дўк қилди ғайриихтиёрий, нима қилишини билолмай. Қизча йиғламсираб ҳовлига югурди. Ҳоким аламига чидаёлмай одамларига ишора қилгач, улар ариқдан балчиқ олиб, Самарқандиён лавҳасини суваб лой чаплашди. Саводсиз дағал қоровуллар нима эканлигини билишмас, аммо ҳоким амрига ит мисоли бўйин эгиб вазифаларини бажаришган бўлишди.

Мана бу ишлар бошланишидан ўн йилча ўтиб, замону вақт, умрлар ҳам бир жойга бориб қолди. Ватансизлик, хўрланиб озор

эшитиш пешонага ёзилиб, толесизлик Баҳодиржонни хуноб қилар, аммо Машкурунинг кўзга кўриниб қолиши унга куч берар. Гўдак бир кун ўз ватанини кўрар деган умид уни қамчиларди. Вафодор рафиқаси Мастурахон бўлса, маҳалла болаларига миллий ва диний соҳаларда муаллимлик қилиб, кўз ёши билан тасалли топарди. Андиларда ўзига қарамай ҳам қўйган, аммо ҳануз ҳам маҳалланинг энг гўзал ва чиройлиси. Маҳалладан йигирмага яқин самарқандли аёл унга САМАРҚАНДИЁН маҳалласининг маликаси, дея унвон беришган. Ватанда Туркистон миллий ҳаракатларининг ташкилотчилик ишлари тобора тубанлашиб вақт ўтган сайин озодлик нишонаси йўқолиб, сония, дақиқа, соату кун, ҳафта, ой, йиллар келгинди, ёт босқинчиларга ёр бўлиб, толе бегоналарга кулмоқда. Маҳфий ташкилот сирлари Фаргона-ю, Самарқанд-у, Бухорода бир-бир фош бўлиб, хусусан, жиззахликлар эзилиб, асорат занжирига халқа устига халқа уланиб, муҳожирлар олисларда хору зор, саргардон юришга маҳкум юришмоқдалар. Маънан бўйни букук, изғиб юришдан бошқа ишлари йўқ. Ғуруру нафсоният ва кайфияти чўкиб, ҳақ йўлидаги кураш жасорати етиб қолган, хусусан, маҳаллалардаги самарқандликлар на қиларини билолмай хайрон. Моддан жуда қийналишмаган, чунки боғ маҳсулоти ва меҳнатлари туфайли бегона очқўзларга муҳтож эмас эдилар. Ана шундай ғам тўла кунларда шаҳар ҳокими даға Гулзай ҳафтада камида икки-уч бор «САМАРҚАНДИЁН» маҳалласига бачкана баҳоналар билан келиб боғдагиларни кўз остидан, зимдан тинтиб юрарди. Шайтон руҳли ёрдамчи ва югурдаклари шахсий манфаат учун биргалашиб, саъй ва қўшиш билан найранг устига найранг режалаштиришарди. Кўпинча Баҳодиржон билан тўғридан дўстлик қуриб боғга ўзи ёлғиз борди-келди қилар, шумлик йўлларини кидириб, режа билан сирларини ўрганиб, ҳовлидаги заиф томонларни аниқлаб, хийла билан қандай қилиб Баҳодиржон вужудини йўқ қилиш учун мия қотирарди. Охирида нозик томонини топди ҳам. Баҳодиржон от минишга уста туркийзабон халқнинг ота мероси суворийликка ўч, лекин ҳозиргача бу шаҳардаги улоқ йўнларга қатнашмаган, чунки дағалар бу ота меросимизга

«БУЗКАШИ» дея ном кўйиб, дунёга жар солишар, гўё ўз миллий ўйинларидай туркий халқнинг ғурурини оёқости қилиб ўғирлик қилишарди. Ўзини билмаган сотқинлар ҳам уларга ёрдамчи бўлишар, шу сабабли ўйин қоидалари ўзгарган. Баҳодиржон қабилар бу адолатсизликдан нафратланиб, юраклари қон бўларди. Сухбат орасида мавзу ўртага ташланиб, Баҳодиржон ўз ташвишларини баён қилса-да, ҳоким ўз истаги билан пайшанба куни Даштиқаводиёнда уюштирилган улоқ ўйинига Баҳодиржонни ҳам беллашув ўрнида ёздириб кўйган. Аслида у режани кўпдан буён мулжаллаб, ўз одамларига тайинлаб хануз эшакка минишни бажаролмаган барзанги дағаларга энг абжир отларни совға қилиб, туркманлар назоратида тарбиялаб кўйган. Шу васила билан бир тош билан икки қушни овлаб, Баҳодиржонни йўқ қилиб, ўз малъунона (шайтоний) ниятига эришмоқчи. Нариги томондан туркийзабон халққа қараганда дағалар уста эканлигини исботлаб «Бузкаший» дағалар миллий ўйини эканлигини исботлаб, парчинламоқчийди. Баҳодиржоннинг ёқасига қана қабил ёпишиб олган бу одамнинг орзусига мажбуриятдан бўйин эгиб, қабул қилган бўлса-да, пойгани соғиниб қолган. Улоқ ўйинининг ҳаяжони ичида, лекин масаланинг аслига воқиф Нурмухаммад ва Нодиржон тўсқинчилик қилиб ташвиш билан оёқ тирашарди. Томирида оталарининг асл қони оккан содда Баҳодиржон берилган сўздан тонишни номардлик билиб, ҳатто масалани рафикасидан ҳам махфий тутганини пайшанба куни эрталаб бомдодни адо қилгач, йўлга тушишга хозирланар экан, Баҳовуддин Балогардон (Мозори Шарифдаги зиёратгоҳ назарда тутилмоқда) зиёратгоҳига учраб, дуодан сўнг Тагитут номли растасида нонушта вазифасини бажариб, беллашув майдонига югурди. Бир ҳафта олдиндан хабардор ўйин ташналари ва қизиққан оломон ўйин майдони томон югуришарди. Унда туркман, ўзбек, тожик, ҳазора, қирғизу қозоқ отминарлари бор эди. Эллиқ кишича даға отлик қарши қирғоқда тайёр турар, нариги туркийзабон халқ мусобақа ва пойга натижаси устида тўхталиб, ўзаро фикр баён қилишарди. Гўё турк ва дағазабонлар орасида басма-бас рақобат учун тарбияланган мард майдонидай бир ҳаво сезилар-

ди. Нурмухаммад хайрон, чунки мусобақаларга кўп қатнашган, аммо ҳозиргача сир тутар, учиб турган чап қовоғини туфуғи билан хўллаб, «Ишкилиб, Худо хайр қилсин» деган маънода дудок бурарди. Соат 10да майдон жарчиси ўйин ва пойгадаги қонун ўрнида забту-рабт ҳақида қатновчиларга сўз билан қоида ва тартиб ҳақида тушунтирди ва ҳоким тўппончасини портлатгач, улоқ ўйини бошланиб кетди. Сўйилган эчкими, кўйми, маълум эмас. Аниқланган нуқтадан уста бир чавандоз ердан узиб олди-ю, ҳаё-ҳуй, қий-чув бошлаб, паҳлавонсифат улоқчи ортидан икки юз элликка яқин отлик қувлаб кетди. Шунда ён томонда 25 га яқин даға суворий қимир этмай диққатлича пойлаб туришар, улоқ ўйинига қатнашганларнинг хайратомуз қарашлари томошабинлар кўзидан қочмаган эди. Улоқ тўрт-беш маротаба бошқа-бошқа суворийлар қўлига ўтгандан кейин Баҳодиржоннинг тўриқ оти сапчиб, улоқни олиб бораётган суворийнинг ўнгига ўтиб олди.

Баҳодиржон улоқни даст кўтариб тортиб олди-ю, от ёли устига ва эгар устига ортиб, шамолдай учди. Шу пайт қутилмаган вақтда бир ҳаракат бошлаб чегарада пойлаб турган даға суворийлар Баҳодиржоннинг теварагини қуршаб бебошлик билан қондани бузиб ўртага ташланишди. Баҳодиржон бор кучи билан ғурур василаси -улоқни ҳимоя қилмоқчи бўлди. Аммо дам ростлаб, жинс туркман отлари устида хўрпайган барзанги паштунлар қуршовидан қутулиш мумкинмасга ўхшарди. Баҳодиржон чарчаган. Паштунлар тобора сиқувга олиб, бебошлик қилишарди. Баҳодиржоннинг соғу сўлида туркий қавмдан кимсалар йўқ. Баҳодиржонни от устига ётизишиб, атрофини чулғаб олишди ва савалаб ургани бошлашиб, бир даға қўлидаги узун ханжар билан от эгари қайишини кесиб юборди. Муозана тарозисини йитирган Баҳодиржон отлар орасига гурсиллатиб тушди. Аммо дағалар хануз ҳам атрофни ўраб, отлар туёқлари остига ётқизишмоқчи бўларди. Ўшандай бўлса-да, бир кўп ўйинларга қатнашган ақлли отлар бу ғайриинсоний зулмни раво кўрмагандай, Баҳодиржон устидан ирғиб ўтишмоқчи бўларди. Баҳодиржон хушдан кетиб, қутулиш умиди қолмай дағалар қамчи урушлари орасида қимир этмай ётарди. Катта от ўйнатиб келмоқда бўлган боши телпакли

туркман ва тожик, яна бир дўппи кийган йигит орқасидан жун дўппи кийган бир хазора чол қондаларга хилоф ҳаракат қилган дағаларни тарқатмоқчи бўлиб, улар устига ёпирилишди ва яна бир ўзбек йигит вужудини сипар қилиб, Баҳодиржон устига ётиб қўриқламоқчи бўлди. Бир кўп сувори вазиятдан хабарсиз, хайрон улоқ ортидан хайё-хуй ва қувала-қувала овози даштни қоплаган, афсуски, 25га яқин даға сувори, бир неча кишилиқ туркий мусобақачилар устига ҳужумларини тобора орттириб боришарди. Бир ярим соатча ўтди, улоқ назоратчилари ҳуштак чалиб, ҳодисачиларни айирмоқчи бўлди, аммо кучлари етмай қолишди. Уруш майдонига айланган эр майдонида ит эгасини танимай, қамчибозлик ва зўравонлик бошланиб кетди. Негадир, ҳоким қулимсираб, кўзини чақчайтиргач, даға суворийлар от жиловини бошқа томон буриб, гўё улоқ кетидан қувламоқчи бўлишар, уммондай кўринар эди. Ерда думалаб ётган 4-5 кишининг ҳаёт асари йўқдай эди. Отлар тўхтаб, хансираб, сўзда даға кабилар жиноят масаласидан, иш-ишдан ўтиб, майдон аҳволи жаноза маросимига айланган, аммо дағалар раҳм қилиш ўрнига, ватан эгаларига қараб кулишар эди. Ўз халқининг малъунона ниятларини ошқора қилгандай, вазифасини бажарганлар адосида, ўз золим ҳокимига имо ва ишорат бериб, севинч ила боқишар эди.

Қаҳри афғон, раҳми ўзбек деган нотўғри мақол, аслида ўзбек қаҳри афғон раҳмидан афзал дея бўлиши керак эди. Аскарлар ҳоким амри билан 5-6 туркман ўзбекни ушлаб, гўё бу ишдан улар масъулдай калтаклашиб, занжирбанд отлар думига боғланиб, ерда судралиб олиб кетилди. Шом пайтига яқин узоқларда пода ҳайдаб юрган чўпоннинг шундай овози туюларди.

Намози шоми ғариби - руҳ баман кард,
Сарам жилва заду ёду ватан кард.

Шу ҳақсизликлар давомида узун бўйли, қора қош покиза кийимли икки афғон одам ҳоким Гулзайга яқинлашиб, ўйинбузар имоси билан ушланган кишиларни беғуноҳлиги ҳақида фикр баён

килди. Бу ҳақсизликни қоралаб, бегуноҳ қамоққа олинганларни ҳимоя қилмоқчи бўлди. Чунки ҳодиса бутун очиклиги билан кўзлар ўнгида жарён этиб, ошга пашша тушиб, хийла ишлатиб, айёрона амалга ошган эди. Ишни асли ва сири, албатта, бир кун фош бўлиб, ҳар миллатдан майдонга келган афғон халқи ҳижолат бўлиб қолишга ишонганлар йўқ эмас эди. Ҳоким уларга кулоқ бериб, ҳақиқатни тасдиқлаш ўрнига, сўз эгаси икки афғон инсофли кишини ҳам муттаҳам қилиб, «сиз қандай афғонсизларки, бегоналарга тарафдорлик қилиб, келгиндиларни ҳимоя қиласизлар. Томирингиздаги шижоатли афғон қонига нима бўлган, тўғнаб қолганми», – деб бақирди. Икки йигитдан бири, - «Ман Аҳмат ғилжойи, яна биттаси эса, ман Қодир ғилжойи» дея жавоб берди. Даға ҳоким иягини ушлаб бош ирғади. Аскарлар иккаласини ҳам мужримлар қаторида қўшиб ушлади.

– Нажиб афғонларга тухмат қияпти, бу аблаҳлар,- дея жаҳли чиқиб айблади ҳоким. Чунки у билардики ғиржойи афғонларни асли келиб чиқиши турк юрти. Туркистон охирги 250 йилда тутсоқ тутилган. Аммо асл бўлган бу халқнинг ахлоқи ва виждони ҳақ. Шиорини йитирмай, ери келганда сўзини аямаган, мард, мусулмон кишилар эди.

Жаноза тупроққа берилиб, марҳум мужоҳид Баҳодиржоннинг уч, етти, йигирма ва қирқ маросимлари номига лойиқ ўтказилди. Маҳалладаги хонадонга яқин самарқандликлар ғам ва аза ичида келажакда нима бўлишини тасаввур қилолмай, суҳбат ва маслаҳатлар натижасиз қолар эди. Бебошлик, раҳбарсизлик қандайдир оғир эканлигини энди-энди пайқашиб етишган бўлиб, довдираб қолишган эди. Даға ҳоким минг бир турли баҳоналар билан, гўё Баҳодиржон оиласи-ю, самарқандликларга ғамхўрлик қилиб, ёрдам бермоқчи бўлгандай, шайтоний режалар билан келиб кетарди. Келганда ҳам, тўғри ҳовлига кириб борар, Машкура қизни ўпиб парда орқасидан чиқмаган Мастураҳонни кўрмоқчи бўлиб, хол-аҳвол сўраб, мўралар эди. Бу ҳаракатлардан энг кўп Нодиржону Нурмуҳаммад безовталаниб юришса-да, чора тополмай, ҳайрон. 6 ой ўтиб кетди. Қора аза кийими ичида Мастураҳон ҳижолат. Шу замонда даға ҳоким 100 бор келиб кетди.

Бир марта юз кўролмаи, гуё жинни бўлиб ох урар, хатто гўзал кўриниши учун соч-сокол кирдириб, гўё ўзини гўзал киши санаб кўрди. Ундан ташқари, иккинчи дага хотинини ҳам талоқ қилиб, гўё Мастураҳонга «кўнглим санда» дегандай бачкана йўл ва хийлаларга бош урар эди. Курок ўтган йил шу сабабли ишлар қийинлашиб, ҳоким кўлига фурсат тушгандай кўринарди. Қиш ўтгач, маҳалладагилар бўйдоқ Нодиржонга мурожаат қилишиб, Мастураҳонни ўз никоҳига олишни таклиф ва илтимос қилишди. Аммо Нодиржон унамади. Ундан ташқари, шаръан тўғри бўлса-да, бу иш унинг виждоний кўз қарашига ва одабийлигига баробар келмаганга ўхшар, унинг учун ўйлаб ўтирмасдан рад жавоби бериб, хатто бу киши - янгаси Мастураҳонга кўринмай қолди. Ана шу кунларда маҳалладагилар орасида ватан ҳасрати кучайиб, юраклар раҳналашиб, Навоий, Машраб, Бобур асарларидан ғазалхонликлар бошлаб, хусусан, «Қора кўзим» куйланиб, шу пайтларда Мастураҳоннинг кўзи ёшга жикка тўлиб, ўтган яхшиёмон кунларни ўйлаб, дунёга сигмай кетарди. Ўшандай бўлса-да, замзама билан:

Оёк остида қолдим деб дема вой,

Бўлур чин коса кўп теп-ку еса лой –

дея кўз ёши қиларди. Ўз-ўзига хос овоз билан бошқа ғазалларни тараннум қилиб кун кечирарди. Яна шу кунларда дага ҳоким Гулзай уст-устига совчи юбориб, ўз никоҳига кириши учун Мастураҳонни безовта қилар, хатто агар кўнмаса, муштумзўрлик билан бу ишни амалга оширажагини сўзлаб, қудрати борлигини имо қилиб, ўз савдосига даво топмокчи бўлар, хатто ва хатто боғларга сув оқизган қувурларни ер билан яксон қилишни ҳам дағдага йўлига бош уриб, кўрқитарди. Ёз ўртаси боғ сувга, меҳнатга ва пул маҳсулга муҳтож. Мастураҳон бутун бу қийинчиликларнинг уддасидан қандай қилиб чиқиш йўлини қидирарди. Ундан бошқа жуда нозик томони шу эдики, боғнинг камида ўндан бир ҳиссаси Жиззах ва Самарқанддаги советларга қарши ер ости миллий ташкилотига қарашли. Бу хусусни Баҳодиржон дафъаларча ўртага ташлаб ўтганди. Агарчи юборилган қуроолларга Баҳодиржон ҳам ўз шахсий пул ва маблағдан тўлаган. Бу маса-

ла халққа маълум илгариди миш-миш мавзуи бўлмаслиги учун Баҳодиржон руҳини нотинч қилмаслик керак эди. Бир тасалли бор эдики, шу боғда камида 25 хонадан самарқандлик жон сақлар, халқнинг пули яна ўз халқига сарфланганди. Насиялар хужжатсиз берилган марҳумнинг вафотидан сўнг маблағлар унмай учун, қарздор дағалар тониб, моддий кийинчилик бошланиб қолганди. Агар кизи Машкура бўлмаганда ўзи билиб иш қилар, аммо наиложки, кизча энди вояга етиб келмоқда, жуда ёш. Бир кун шом пайти ноқулай бир хабар маҳалладагиларнинг энсасини қотириб қўйди. Нодиржон гўё овга чиққан-у жардан юмалаб ўлган. Маҳалладагилар ва Мастурахон бу бевақт ўлимнинг сабаби жиноятчилар иши эканлигини очик билишарди. Чунки Нодиржон умрида бир бор ҳам овга чиқмаган. Борди-ю, ҳавас қилиб эрмак учун чиққанда ҳам, қуролсиз эди-ку. Зеро унинг қуроли Мастурахон хонасида, жойида осилганча турарди. Яна бир хусус, жар томон овланадирган жой йўқ, ҳатто тоғ какликлари ва паррандалар дағалар қўркувсидан боғда тунашарди. Бутун уялар у томонда бўлгандаям афғонлар овга рухсат беришмас эди-ку. Хабар бир зумдаёқ ёйилиб, тарқаб, ҳокимнинг қанчалик золим ва айёр эканлиги яна бир бор исботланган эди. Ҳоким вақт ўтказмай Мастурани зиёрат қилиб, ғамхўрлик билан таъзия билдирганди, ҳатто ҳар қандай кўмак учун тайёр эканлигини билдириб кўнгили олмоқчи бўларди. Мастурахон айёр ва хийлакор золим ҳокимга қуруққина ташаққур билдириб, юз бермай жўнатиб қўя қолганди. Аммо ичида бир қўркув бор. Хусусан, Машкурани ўйларди. Озгина маош билан қаноат қилиб юрган порахўр ҳоким боғни айланиб чиқар. Бу жаннат еру сув, бойликка, айникса, Мастурахонга эга бўлиб, меросга эга бўлиб қолиш, кўзи олдига намоён бўлиб, жинни мисоли қуларди. Мана, Нодиржоннинг жиноятга қурбон кетганлигига қирқ кун бўлиб, бутун маросимлар бажо келтирилди ва ҳокимнинг хали идда тўлмай қилган мурожаатлари аксадо берган. Қотил хануз ҳам ушланмай, оқибати мажхул «Мозори Шариф»нинг машхур «тафт боди» (иссиқ шамол) бошлаб, ҳаво тахминлардан иссиқроқ экинлар қовжираб, сувталаб, аммо сув анчадан бўён окмайди.

Кичик сув эҳтиёжи ҳам қаршилашдан узок. Қудуқлардан фойдаланилмоқда, аммо етарлимас. Қувурлар атайлаб парчаланиб, сув изидан чиқарилиб, меҳнатталаб бўлиб қолган, тўғрироғи, ҳоким ва миробнинг ризосига боғлиқ. Бу жинойтларнинг сабабчиси, албатта маълум, аммо қўл-оёқлар боғлиқ, чора йўқ, чунки ўз тупроқларида асир бўлган ерли халқ дағалар ҳокимияти остида эзилмоқда. Яна шу кунларда совчилар кетма-кет Мастурахонни безовта қила бошлашган. Бир кун маҳалла кексаларини тўплаган Мастурахон маслаҳат сўраб муурожаат қилганида бир кўплари қарши келишса-да, боғу роғини арзонга сотиб, бошқа шаҳарларга, хусусан, ўзбеклар гавжум бўлган Қундус, Хонобод ва ёки Қобул томонларига кўчишини ўйлаб қолишди. Аммо баъзилари сабр қилиб, охиригача курашини солиқ беришарди. Аламзада Нурмухаммад келажакни ўйлаб, фурсат кутуб, вақт қозониш учун чора кўриш кераклигини сўзлаб, эски ва янги пайдо бўлган интиқом ва ўч олиш туйғусини изҳор қиларди. Охирида Мастурахон мажбурият хонасида ёдгор бўлиб қолган шу боғу еру сув эгаси 150 га яқин ўз юртдошлари ҳимояси учун ўзини қурбон қилишга тайёр кўринарди. Келгуси баҳор турмушга чиқиш шарти билан бир қарорга бормоқчи бўларди. Унинг мақсади шу йил боғни сувсизликдан ўтказиб қолиш. Қандай бўлса, кишда ховузларни қор-пор билан тўлдириб бўлса ҳам, сув билан таъминлаш мумкин бўларди. Тўғрироғи, ҳам ўйлаб кўриш ва ишларини режалаш учун вақт даркор. Келажак баҳор, Худо меҳрибон. Балки ватан озод бўлиб, Самарқанджонга қайтиш ҳам насиб бўлиб қолар, дерди Мастурахон. Самарқандиён номини абадиятгача яшатиш учун биргина йўл - ҳоким билан турмуш курмоқ. Ўн икки йилдан бери олмаси шуҳрат қозонган. Ундан ташқари, яшаб турганлар учун янги ҳужжат керак эди. Ундан ташқари, жинойткор қотилларнинг ушланиш иши ва қасос масаласи ҳам бор эди. Бу ҳамма ишларни амалга ошириш учун бошқа чора ҳам йўққа ўхшарди. Бутун молу мулкка дага ҳоким ҳақдор бўлиб қолгудай бўлса, нималар бўлмасди. Унинг учун никоҳ масаласи катта бир жумбоқ. Аммо шояд вазият ундай

бўлмас, бутун бу ишлар учун кимга ва қаерга додлаб бориш мумкин, борганда ҳам натижа маълумку: даға дағани тишлар-миди? Бор, тақдир шундай экан, демак қулай. Мусулмончилик ҳам ўзи шундай, аммо келажақдаги кўрқинч ходисаларнинг муқаддарот дея қаршилаш ҳам тўғри эмас, ахир. Ўзи тўғри ва диндор ота-онадан диний усулда тарбияланган ўзига ўхшаш ҳамшахарини Баҳодиржонга сирдош, ватанпарвар, сасий Рашидбой каби бошқа ҳамюртига кўмак учун бораи деса, у бечоранинг ҳам оёғи осмондан келиб, дағалар гадру зулму тухмату ҳақоратига дуч келиб юрибди-ку, кўлидан нима ҳам келарди? Шу эҳтимоллар Мастураҳон миясини чулғаб турганда ҳокимнинг миясини ҳам шайтоний масала тинч қўймасди. Мастураҳонга отахон Нурмуҳаммад деган кекса ному нишонсиз йўқолмаса, бу иш амалга ошмасди, дерди ўз маслаҳатчилари. Мастураҳон бу хусуснинг фаркига бориб колганди. Никоҳ ишини ҳозирчалик музлаткичда яхлатиб қўйишни уйғун кўриб, сабр қиларди. Бир куни шом пайти Нурмуҳаммад боғда ёлғиз меҳнат қиларкан тўрт томондан тўрт даға қўлларига арқон ва ўзларига хос таёк билан яқинлашиб қолишди. Сезгир, тажрибали чол уларнинг ниятини билиб, боққа қандай киришди экан, дея ўйланиб тадбир олмокчи бўлар, бу муқаддас, хусусан она ватан парчасини афғон мулкига айлантирмокчи бўлган тўрт бебош лаънатига дарс бериб қўймокчи бўларди. Аммо уларни чалғитмокчи бўлиб, «даға»лаб уларнинг тилида Шароғли деди, баланд овозда хуш келдингиз маъносида. Чунки бир эҳтимол: янги кўчиб келгандир бу бедаво келгиндилар. Йўл йўқотиб адашган бўлиши ҳам мумкин, дерди баланд овозда Нурмуҳаммад. Кудук чархифалагига яқин қўлида янги ўтқирлаштирилган бир бел бор, бу қурол бир урушда ҳар қандай кучли одамни ўлдирмай қўймасди. Унинг учун хотиржам Худога сиғиниб дудоғи ўйнарди. Дағаларнинг уст боши йиртикпиртиқ, юзларини ажин босган, сочлари узун, ажина сифат, сассиғи уч метрдан киши кўнглини айнитарди. Тасодифни қарангки, шу пайт маҳалла томонидан Нурмуҳаммад тоға деган овоз туйилди. Нурмуҳаммад ҳамон сабзи тўплайман, бегона

меҳмонлар бор, сават олиб келиб, сабзиларни тезда олинглар, сўлиб колмасин, деди. Нурмуҳаммаднинг сўзларидан мақсад маълум: қутилмаган хулиган меҳмонлар пайкагандай, шошиб нима қиларини билолмай тирқираб қочишга бошлашди. Зотан улар тарих бўйи қочишга уста оталарининг боласи эканликларини исботлашган эди. Нурмуҳаммад елкасида бел, сукма йўллардан маҳалла дарвозасига борганда тўрт даға хачирларга миниб қочишаётганини кўрди. Вазият очиқ ҳовли томон йўналди. Кекса чол Мاستураҳон энди эшикни қулфлаш ниятида айвонга чиккан эди, салом бериб қизи ўрнидаги покдомон, иффатли Мاستураҳонга воқеани батамом тушунтирди.

Икки кун кейин ҳоким «Самарқандиён» маҳалласига ўзича «ташриф» қилиб, ўғринча боғу ҳовли эшигига келиб мўраламоқчи бўлди. Аммо ҳовли эшиги қулф, Мастураҳон йўқ. Нариги қариндошларини йўқлаб кетгандир, деди баланд овозда. Ташқари боғ дарвозасига яқин. Ўйнаб юрган болаларнинг сўзига қараганда, Баҳодиржон мозоригаю ҳазрати Баҳовуддин зиёратига кетгандир. Ҳоким кутурган итдай-ерида туролмай телбалашиб, ўша томон йўналди. Мастураҳон қайтгач, хабарни болалар оқизмай-томизмай живиллашиб сўзлаб беришди. Мастураҳон йўлда йўликмаганлигига шукур қилди, безор бўлганлигидан. Эртаси куни икки даға Нурмуҳаммадни сўраб келишди. Мастура уларни чалғитиш учун аждод ёдгорликларининг зиёрати учун Балх шаҳарчасига кетди, деди. Жосуслар бу хабарни зудлик билан ўз ҳокимларига етиштиришди. Гулзай ҳоким вақтни зое қилмай, отига миниб, ўзи ёлғиз «Самарқандиён» маҳалласига югурди. Тўғрича ҳовлига кириб, парда орқасидаги Мастурага санлаб «каерда юрибсан, ўзбошимча, бева хотин, кўйган қадамларингга диққат қил. Биласан-ку мандан изнсиз... Мастура жаҳл билан одоб доирасида иффати билан: ҳеч кимга қарам бўлмай ўз яқинларига фойдали бўлганлиги-ю, ўзига ўхшаш ҳеч кимнинг амрида эмаслигини имо қилиб тушунтирди. Ҳоким қамчисини ерга шаққиллатиб уриб туриб, «кўрасан, бир ойга қолмай никоҳимга кирасан, бўлмаса, боғ суви бутунлай тўсилади, ўшанда оёғимга йиқилсанг ҳам, фойдаси бўлмайди»,

дея юткунди. Мастурахон: «сув, зотан тўсиқ», деди оркасида.
Ҳоким оркасига ўгирилиб от устида: кудукларни ҳам қуритаман,
чунки у давлатга қарашли», -дея жавоб қайтарди. Шундан кейин
ҳоким икки ҳафтача йўқолиб, сув масаласи батамом ҳал бўлиб
тўсилган эди. Ёз ўртасида боғдаги бутун сабзавот ва баъзи ме-
валар қақшаб ҳақсизликка учраган инсонлар мисоли, бошла-
ри эгилиб сарғайгани бошлади. Чунки Мозори шарифнинг
тафт боди жуда иссиқ. Бу шамол оловига саксовул, нилғай ва
теватикандан бошқа ўсимликлар сувсизликка тоб келтирол-
масди. Меҳнат қилиб юрганлар ҳавотир олиб вазиятни Мاستу-
рахонга тушунтиришганда, у не қиларини билолмай, ҳайрон
ташвишланарди. Ҳоким йўлиққанига бир ойча бўлди, аммо
одамлар Нурмуҳаммадни сўраб, қақшаган боғни текшириш ва
меҳнаткашларнинг тақдирини излаш учун тинмай келиб-кети-
шарди. Мастурахон руҳан жудаям чарчаган, қора кийими билан
бошига ўраган гож рўмоли ва зар ковуши оёғида, айвонда турар-
ди. Ҳануз ҳам гўзал ва назокатли. Тўсатдан пайдо бўлиб, эшик-
дан мўралаган ҳоким манзарани кўргач, ерида туролмай, маст
отдай, ер тепиб, типирчилаб, кейин гаранг миҳланиб қолди.
Зотан маҳалладош самарқандлик юртдошлар халқ учун фидо-
корликка тайёр, Мастурахоннинг дага ҳоким билан мажбуран
ниҳоҳлашмоқчи. Кўпчилик мазлумларнинг манфаати учун бир
қурбон кераклигини ўйлашарди. Мастурахон салом кутмай,
ҳовли дарвозаси томон йўналди. Кетда қолган ҳамроҳ аёллар
юзларини тўсиб, пана олишган. Эркаклар кутиб олишаётганда
Шароғли (хуш келдингиз маъносида) овозлар билан, ичлари қон,
йиғлаб қарши олишди. Ҳоким нозлангандай кетга баҳона билан
ниманидир текширмоқчи бўлиб, қадам ташлаб, бир дарахтчада
сўлиб қолган мевалардан узиб татиб кўрар, афсусланибми, сую-
нибми, ўз-ўзига гудиллаб, охирида машҳур олма дарахти шох-
часидан бир олма узиб, тишлаб кўриши биланок, забт ва нафрат
билан гижиниб, ерга пақиллатиб урди. Олма бужмайиб қолгани
учун латта пахта мисоли кесаклар орасига тапиллаб ёпишди.
Ҳоким хурсанд бўлгандай яна нима ўйлаган бўлса, иршайди.
Вазият жуда муҳим. Меҳнаткаш ишчилар моддан қийналиб

қолишлари аниқ. Қарзларини тўлай олмай қийин аҳволга тушиб қолишлари, эътиборларига раҳна тушиб қолиши мумкин. То Самарқанд ва Фарғоналардан минг бир меҳнат билан олиб келинган кўчатлар энди дарахт бўлганда шундай аҳволга тушиб қолиши Мастурани афсуслантирарди. Афғон диёрида донғи таралган сариқ олтин Самарқанд олмасига сув керак, чунки бошқа ҳамжинс олмаларга қараганда, беш-олти бор сувлироқ, лаззатли, ҳиди бошқача, нархи камида беш баробар баланд юрар, бошқа шаҳарларга совға бўлиб жўнатиларди ва Самарқандиён боғининг биргина машҳур олмаси ягона даромад қайноғи эди. Эндигина изига ўрнатилган бу чархнинг айланишини давом эттириш Самарқандиён маҳалласини абадийлаштириш учун бир восита эди. Хаёлларга чўмиб кетди бечора Мастура. Ҳоким кетга қайтиб, ҳовуз бўйида турган ўрта ёшли эркакларга яқинлашиб никоҳланиши хусусини яна бир бор тилга келтирди. Улар қўллари кўксиларида бош эгиб, ҳиссизча туришар эди. Мастура манзарага гувоҳ ва андишали эди. Бир ҳафта кейин ўзини йўқотган бир ўзбек икки даға афғон узун соқолли бир домла совчи бўлиб, эшик ортидан никоҳ маҳалласини очиб, насихатомуз сўзлар билан Мастураҳонни кўндиришмоқчи бўлишарди. Мастураҳон ариқчалар тозаланиб, қувурларга сув оқизиб юбориш ва Самарқандиён ёзув лавҳасини қайта тиклаш шарти билан бир ой кейин учун рози бўлиб, йиғлаб хонага кириб кетди.

Мастураҳон, оёқ тираши ва синаб кўриши фойда бермай, тўғрироғи, виждоний масъулиятларга тоб келтиролмай, қисматга тан бериб, бўйин эгишга мажбур бўлганди. Еру сув ва боғнинг даромадига муҳтож бўлгани учун, чорасизлик ва ноиложликка лаънатлар ёғдирар, эзилиб, хуноб бўлиб, Баҳодиржонни эслаб кўз ёши қиларди. Кундан-кунга эриб, чиройи секин-секин ўзгариб юзи ажинлашиб, сувсиз қолган Самарқандиён боғининг гўзал олмалари каби бужмайгани бошлаган. Ёлғиз қолган дамларда ўтган бахтли кунларни эслаб, баъзан хўнграб йиғларди, хануз ҳам аза қийими қияр, хотинлигидан асар қолмай, эркаклашиб, сўзлари қўполлашиб, кечалари доим кизчаси Машкуражон билан бирга ётиб-шўҳлик ва завқдан нафратланар, баъзан телба-

ларча кулар эди. Ҳатто домла ва икки шоҳид гувоҳ ҳузурида никоҳлангандан сўнг бир кун ҳам ўзига зеб бермай самарқандча кийимларини ҳам бировларга совға қилиб, кундалик кир уст-боши билан кафан кийгандай кун кечирарди. Имкони борича хоким билан бир хонада ётмасдан, ўшандай бўлса-да, хоким жинни мисоли кўзига олдинги манзаралар намоён бўлиб, қутириб эру хотин бўлмоқчи бўларди. Бир кун хоким никоҳимда ва рафиқамсан, сўз бердинг, нега мени хурсанд қилмайсан, деганда: «ман мусулмон кизи, мусулмонман, шаръий бутун коидаларга бўйин эгаман. Ман сизга никоҳ учун сўз берган бўлсам, юртдошларимни ўйлаб кўндим. Лекин сизнинг истак ва орзуларингизга бўйин эгишим мумкин эмас. Шояд, сизга хизмат қила олмаган бўлсам, гуноҳларимни Худо кечирсин. Мендан умидингизни кесинг. Кўлимдан келгани шу», дея эшикни тақиллатиб ёпиб, ўз хонасига кириб кетди Бу аҳвол кунлар, ойлар давом этди. Ўшанда хоким бировларга ўз сирини фош қилолмай, мажбуран бир дага дўхтирга бошқачароқ қилиб мурожаат қилди. Дўхтир унга бутилкачада хиди келиб турган сувга ўхшаш бир дори топширди. Ҳиди камида кишини икки соат ухлатади деб тушунтирди. Ҳоким ишлар билан бўлиб кечроқ уйга борди. Эркаклик нафси унга азоб берар, уйқуси қочиб, асабийлашиб бир йўлини топиб тинчимокчи. Ёдига дори тушиб секин эшикни очиб ёнма-ён ухлаб ётган она, кизга кўз ташлади. Ҳаво иссиқ, чарчаган Мастуранинг кечалик кийими юқорига ғижимланиб, мармар стундай икки сони очик, йирик кўкслари ҳар нафас олишда анордай бўртиб, ҳар қандай эркакни бошидан чиқаришга кодир. Дудоклари қип-қизил, кичиккина олтин зираклари қулоқларига ярашган. Ҳоким уст-бошини ечиб Ҳиндистонда тайёрланган зиғир ёғига ўхшаш сассиқ зулфибангол билан (Ҳиндистонда соч ёғи) сочини ёғлади. Кейин пахтага дори булғаб қизнинг ёнида ўйланиб тўхтади. Бир кизга, яна бир Мастурага қарар, нима қилишга ҳайрон, охирида қарор бериб, киз бурнига дори ҳидлатди. Қиз бир-икки кимирлаб оғирроқ уйқуга толди. Кейин Мастуранинг бурнига дори тутди. У ҳам бир-икки тўлғаниб, кўз очолмай чалқанча ётиб ухлаб қолди. Ҳоким қизни кўтариб нариги хонага ётқизди ва кир оқ ич

кийимларини ечиб Мастурахонни ёнига қайтди ва дўппайиб ётган думбасини ва вужудини бошдан-оёқ ғажигандай ўлгани бошлади. Ҳаётида биринчи бор аёл вужудини кўргандай ҳайвонлашган, кўзлари порлаб, телба мисоли ҳансирадди. Қизчани унутиб Мастурани томоша қила бошлади. Бир соатча кейин Мастурахон кўзгалиб чап томонга ўгирилди, аммо беҳуш эди. Ҳоким юзини томга қаратиб, зудлик билан маълум амалини ижро қилиб, нафас ололмай ухлаб қолди. Мастура кўзини очмай ёнидаги кизини кучоқламоқчи бўлди. Лекин қўланса хид бурнига кўполлик, сархуш вужуд юзию қўлларини безовта қилганда додлаб сапчиди. Кўз очганда иш ишдан ўтган, шайтоний нафс ғолиб келган эди. Сўкиниб йиғлади, аммо нечораки шаръан ва расман даға ҳокимнинг заифаси ва чўриси эканлиги эсига тушиб, кизи учун хавотир олиб ён хонага югурди. Хайрият, у тинч омон ноз уйқуда эди. Худога шукур қилди. Чунки бу ҳайвонсифат кишидан ҳар ёмонликни кутса бўларди. Афғоннинг кўчасидан ўтаётгандай ҳадиксираб, ғусл учун кўзи ёшли чикиб кетди. Ҳоким уйғониб, унинг кўркинч аҳволини кўриб, ўрнидан туриб, кир тишини кўрсатиб, зафар қозонгандай гердайиб иржайганди. Мастурахон диний усулда ювиниб, ўз қора бахтига лаънат ёғдириб додлар, хаёлида доим тирик турган умр йўлдоши Баҳодиржонни эслагандай пичирларди. Ана шу баҳона бўлиб худованд бир фарзанд ато қилиб, Мастура шунинг билан овора бўлиб, пешонасига ёзилган шу шум қисматга тан бериб, оналик вазифасини адо қилишга ундади. Ҳоким ўғлига афғонча номни уйғун кўрса-да, аммо Мастурахон Озоджон бўлсин дея оёқ тираб ҳокимни бир йўли билан кўндириб, хўжайинларга Озоджон дея яхши ният билан қулоғига азон айтишини амалга оширди. Ҳоким «ҳай, майли, иккинчиси «зиморай бўлар» деса-да Мастурахон кўр хассасини бир йўқотади, қанд епсан, деган киноя билан қарши келарди. Жоҳил ҳоким киноя маъносидан хабарсиз, гурур билан мўйлов силаб, пайт пойларди. Шундан кейин Мастура ётиб-турган хонасини доим қулфлаб ётар, қизчасини қўриклаш учун куён уйқу билан тадбирни кўлдан бой бермасди. Хотин неъматидан қуруқ қолган ҳоким иккида бир кутургандай бемаврид

гап талашиб нотинчликка сабаб бўлар. Хатто баъзан дашном да-
ражасида Мастурахонга кочқоқ, ватанфуруш ўрус, уруги жосус,
каллахом, нимага, нимага келдинг ватанингдан? Юртингга қайт,
каби бемаъни, ҳақоратномуз сўзлар билан ўз жаҳолатини тобора
исботлагандай бўларди. Хатто баъзан марҳум Баҳодиржонга лаъ-
нат ёғдириб, мусулмонлигини ҳам унутарди. Мастурахонни
ўзидан совутиброк кўяр, орада яна очилиб, бегоналашганди.
Охирида бир дага ёш қизни никоҳлаб кундош ўрнида олиб келиб,
Мастурахонни бахти-қаро қилиб, яъни эри бор бева ўрнида
қамоқхонага қўйгандай бўлди. Зотан биринчи хотини ҳам шу
аҳволда умр кечирарди. Дағаларда номус тараққийси бошқачарок,
яъни тош давридаги усулларга ўхшарди. Мастурахон
Самарқанддан чиққандан буён ҳар куни эсдаликларини қаламга
олиб юрар, варақ ва саҳифаларига, хусусан, ачинарли саҳналарни
бошқача фожеали қилиб ёзарди. Айниқса, дага ҳоким билан
никоҳлангандан сўнг юзага чиққан ҳодисалар саҳифаларига аҳд
ният кўрсатилган. Буни ўқиган ҳар қандай тош юракли киши
ўртанмай иложи йўқ. Аммо уни ёзиш учун қалам кучи етмай лол
қолган пайтлари бўларди. Ўшандай бўлса ҳам, ҳозиргача ҳеч
кимга бу дафтарчани кўрсатмаган. Беш ёшларга бориб қолган
Озоджон атайлаб, барало кўрсатар, илгарида ўқиб кўрар, деган
умид билан ўзига ва ўз жинсига яқинлашиб қолар деган ниятда,
ўч ҳиссини сингдирмоқчи бўларди. Озоджон ҳозиргача онасидан
оз бўлса-да, ўқиб-ёзишни ўрганган. Хаттоки, онасидан қизиқарли
ҳикоячалар тинглаб қулоқ дингайтирарди. Кейинлари фикри ет-
ганда, тарих китобларини варақлаб, ҳисса чиқариш қудратига эга
бўлгандай, у олти йил Азизобод кўчасидаги мазорнинг энг буюк
ва машҳур ибтидоий мактабида таълим олиб, анча ўсиб, фикри
очилгандай бўлди. Чунки унга ўқитувчилар бошқача қарар, у
ҳоким ўгли гўё бошқалардан устунроқ туришга алоҳида аҳамият
беришарди. Озоджон озган, хатто дағалардан кўпроқ ватан эгаси
ерлик болалар билан ўртоқ бўлиб, қашшоқ болаларга совғалар
бериб кўнгул оларди. Ғоят меҳрибон, сўз орасида бир кун сиз-
ларни Самарқанджонга олиб бораман дея онасини қувонтириб,
хайр дуосини оларди. Эркалаб самарқандлик эканлигини ғурур

василаси биларди. Даға ҳокимнинг нариги хотинларидан уч ўгли бор. Ҳаммаси ҳам киморбоз, дангаса, ҳатто ўғри. Учаласи ҳам бир пичоққа соп бўлолмай, текингина қўлга кириб келган. Самарқандликлар боғида хизмат қилишни ор билишиб қочишар, доим шаҳар бангихоналарида изғиб юрар эдилар. Унинг учун ҳоким Озоджонга моддий ва маънавий боғланиб қолган. Ҳокимнинг зулми туфайли халқ шикоятлари сабабли қазохона билан боши балода. Бир неча мавзуда оқлана олмай овора. Доим ваҳима ва кўркув ичидадир. Озоджон ўн икки ёшга кирганда афғон подшоҳи Зоҳиршоҳнинг хусусий мактаби бўлган ва марказ Қобул шаҳари Болоиҳисор мавқеидаги ҳарбий мактабда ёзилган. Оз кунда кўзларга ботиб, бир маросимда подшоҳга яқин одамларга дуч келиб, қутилмаганда манзили мақсудга ва мансабга етиб борди. Ҳоким хурсанд эмас, чунки еру сув идораси учун ақлли бир бош керак. Ўзи бўлса, шарти кетиб-парти қолган. Ўғри ўғиллари берса ейди, бермасанг ўламан дейди. Шуларни ўйлаб Озоджонга хат юбориб зудлик билан қайтиши учун амир ўрнида илтимос қилди. Аммо Озоджон отасига очиқ ва тўлиқ хат ёзиб отам бўлганингиз учун ҳурматингиз бор, аммо бутун ҳақиқатларни биламан. Мендан сизга хайр йўқ, дея бўйсунмай жавоб ёзди. Ҳатто даға ҳоким Қобулга бориб дўстларига арз қилса-да, кўркувдан ўғлингизни ихтиёри ўзида дея жавоб беришарди. Бир неча бор бу аҳвол давом этди. Аммо барибир фойдасиз. Озоджон Қобулга келаркан онаси топширган ёдгор дафтарчасини авайлаб асраб, кунора қайта-қайта ўқирди. Шу васила билан дурагай (метист) она томони оғир босиб, бир кун Самарқанжонни кўриш иштиёқида тинимсиз ўйларди. Афғонистонда ҳукумат ва идораларда ағдар-тўнтарлар туфайли сиёсат ўзгарган. Озоджон ҳарбий раҳбар бўлганлиги учун ҳар фикрдаги ҳукумат арбобларига керак. Эътибори жойида, онаси билан хату китобат узилиброк қолган. Кўргиси келса-да, Соланг номли тоғ йўлида даға ўғри қароқчилар хавфи ўйлантирарди. Уч куч билан бориши мумкин. Аммо вақт тигиз, илож тополмасди.

Мозори Шарифда куз ойи, изгирин, совук. Кечкурун пайти Самарқандиён боғ дарвозасининг бир қаноти очиқ, ён хоначада

тўрт беш даға қоровул посбон бор. Аммо асирлар эмас. Бошда чус дўппи, узун бўйли бир чол садака тилаган киши бўлиб, илтижо қилар, қоровуллар масхара қилишиб «гадо ўзбек» дея озор беришарди. Мастурахонни ва ховли дарвозасини кўрсатиб, бор ўзбекларга дардингни уктир дейишарди. Чолнинг максади ҳам тезда ховлига етиб боришга ундагандай, кўзи аланг-жалаңг, чол катта қадам ташлаб дарвоза томон йўналди. Дарвозани очиб, палласи шамол сабабли баъзан жичиллаб, очилиб-ёпилиб турарди. Кўринишда эски интизом ва покизалик йўқдай, ҳар томонни бепарволик чулғаб олган. Чол баланд овозда вазиятни текшириб гапирганга қараганда, бу ховли унинг учун бегона эмасди. Чол дарвозани қоқгач, ичкаридан аёл овози келди. «Ким?», дарвозада турган чол титраб, бир овозда мискинга бир садака деди. Аёл хайрон бўлиб овозни танигандай, бошқачароқ яна «ким?» деди. Тиланчи яна бир бор: садака, узок Талқон шаҳридан келдим, дея маъноли жавоб берди. Мастурахоннинг кўзи ялт очилди. Аммо чиқмади, жавоб ҳам бермади, чунки даға Гулзай уйда, яна таниб, бир кори ҳол рўй бермасин деган андишага борди. Бирпас ўйлаб, Худо берсин, деди кўнгилсизча. Эҳтиёт бўлинг, дегандай. Аммо бу сафар эшик қаттиқ қоқилиб, шу нола мисол овоз атрофни жаранглатиб юборди. Ҳоким фарқига бориб деди: «ки ҳасти падарлаънат вақти шом чигов ми хўри». Аммо эшик яна қоқилгач, ҳоким аччиқ устида нимчасини олиб дарвоза томонга югурди. Гадони кўриб, у дарғазаб, аммо негадир инсофга келиб, «йўқол» деб қўя қолди. Чол дарвозадан беш метрча илгариди дўппайиб турган тунгакни кўрсатиб «бачем мўрт бибин соҳиб» («болам ўлиб қолди, қаранг, соҳиб») деди. Ҳоким Гулзай хайрон бўлиб, чириган қора тўнгакни йўқламоқчи бўлиб эгилди. Лекин жасад-масадга кўзи тушмади. Чолга қараб пешона чимириб хўмрайди. Шу пайт чол тақма соқолини силаб туриб, ҳокимни масхара қилгандай қулди. Ҳоким ўзига келиб шошиб тўппочасига қўл ташлади. Ажал тўнини кия бошлади ва бир замонлар Нурмуҳаммаднинг суюкли итини отиб ташлаганини эслаб титрарди.

Нурмуҳаммад итига доим, эркалатиб «ўғлим» деб сўз қотарди. Чунки унинг ота-онаси Талқон шаҳрида туғилган

Ўз итчаси ҳам ўша ерда туғилиб, бу ит ҳар нарсани сезар эди. Воқеаларга гувоҳ бўлиб, ҳиссини ўз ҳаракатлари билан намоён қиларди. Раъно опа қўлида Мозори шариф шаҳарида тарбияланган Нурмуҳаммад, опанинг бутун сирларидан вокиф эди. Даға ҳоким Гулзай «Наку, бачэм» («қилма, болам») дея ялингани бошлади. Қўрқувдан қалтираб, қоровулларини чақиришга ҳам жасорат қила олмай қалтирарди. Хўш, чақирганда ҳам фойдаси йўқ. Чунки посбонлар маст аласт наша чекиб ётишган. Каллаларини кессангиз хабари бўлмасди. Нурмуҳаммад соф ўзбекчада калимаи шаҳодат кетир дея ҳокимга дўк қилди. Гўё қўрқув билмас ҳоким Гулзай барибир ялинганидан мажоли қуриган, дағ-дағ титрарди. Нурмуҳаммад илтижо қилиб, «гуноҳларимни кечир» Художон, ман у бадбахтнинг ерига калимаи шаҳодат келтираман, дея пичирлаб қўлидаги тўппончадан ўқ узди. Бу Раъно учун, бу Баҳодиржон учун, бу Нодиржон учун, бу «ўғлим» - итим учун дея уст-устига ўқлар узарди. Даға ҳоким Гулзай тўнтарилиб, боши тўнтак устида қолди. Шу пайт кўчада изма-из юрган газма (текширадиган) қуролли аскарлар овоз томон югуришди. Унгача Мастурахон энг гўзал чоғини яшамоқда бўлган қизини ёлғиз қўёлмай биргалашиб хонадан ташқари чиқиб, Нурмуҳаммадни кучиб, хўнграк отиб йиғлаб юборди. Онага қўшилиб қиз, унга қўшилиб Нурмуҳаммад ҳовлини азага айлантиришди. Газма қоровуллар етиб келиб, жасадга кўзлари тушди. Нурмуҳаммаднинг қўлида тўппончани кўргач, қурол ўкталишди. Аммо она қиз Нурмуҳаммадга тўсик бўлиб аскарларга вазиятни уқтиришга интилишди. Бироқ улар тингламай, қуролидан ҳисобсиз ўқ узилиб, бир дақиқадаёқ ерда тўрт золим ва мазлум, жасади биргаликда тупроқ ўпиб ётишарди. Маҳалла халқи нотинчланиб бутун Мозори шариф шаҳрини шов-шув қоплаб, нотинч бўлган халқ ичига қўрқув тўлиб, довдираб қолишган эди. Ҳақми ҳақсизми Худони ўзига маълум, ҳар ким ўзи эккан маҳсулини, яъни буғдой эккан буғдой, арпа эккан арпа ўришга маҳкум. Фақат орада йиллар Ватаним, халқим, номусим деб юрганлар қатори, Нурмуҳаммад ҳам ўз қондошларининг қасосини олиб, кўнгилда роҳат, жон бериб, Худо раҳматига қовушган эди.

Дағалар ҳокимсиз қолган. Самарқандиён маҳалласидагилар, жафокаш, вафодор ва халқпарвар Мастурахон ҳамда унинг қизидан ажраб қолишган. Бу ҳодиса ҳадемай Кобул шаҳридаги Озоджонга етиб борган эди. Озоджон ҳам ота-она, сингилдан жудо бўлиб, қанотсиз қушдай довдираб қолганди. Ўғай даға акаларидан хайр йўқ. Улар доим ғиллайиб қарашар, душмандан кўпроқ душманлик қилишиб, пайт пойлашарди. Чунки дағалик ахлоки, қон ва қонларига сингиб кетган. Озоджон қўйнида она ёдгори эсдалик дафтарчасини асраб, хидлаб ўз аслу наслини ёт унсур ва дағалардан фарқли эканлигини бир инсонпарвар сифатида юрагига жо қилиб юришни одат қилиб олганди. У доимо шимолий Афғонистон, яъни аслида Туркистон тупроғи бўлган томонларда вазифадор бўлишни кутиб юрарди. Бир кун тасодиф Пулу Хумри шаҳарчаси у ердан Ойбек ва Тошкўрғон шаҳарчасига юборилди. Қўмондонлари орасида Мозори Шариф ўзбекларидан бир киши бор. Озоджон Самарқандиён боғидаги воқеаларни тўлигинча тушунтирди. Хусусан охириги маълумотларини ҳам она ёдгори эсдалик дафтарчасининг охирига ёзиб қўйганлигини ҳам атайлаб айтган эди. Хонобод шаҳридаги ватанга содиқ ўзбек мужоҳидлари сафига қўшилиб, расмий ҳукумат ишидан бўшаб, тўғрироғи, воз кечиб узоқлашди. Боғлари Пулу Хумри, Ойбек, Тошкўрғондаги турли мужоҳидлар орасида сезиларли эътибор кўрди. Асосий душман бўлган советларга қарши кураш олиб борди. Ана шу пайтлар коммунистлар мажбуран бу ерларга юборилган бир мусулмон ўзбек аскарари билан танишиб сирдош бўлди. У бечора аскар ҳам қондош, ўзи шахрисабзлик бу ерларга нечун келиб, кимга қарши курашаётганини билолмай, ўз розилиги билан мужоҳидлар томон ўтиб, ўз қондошлари орасида хизмат қилгани бошлаганди. Чунки бу томондагилар ҳам, асли биродар ўзбек, тожик, козоқ, қирғиз ва ёки туркман бўлиб, тарихий душманлари бўлган талончилар билан ёқалашиб умр ўтказишмоқда. Тўғри йўл ҳаққа тарафдор бўлиш эди. Озоджон самимийлашган дўстига ўз мақсаду ҳикоясини бекаму кўст сақламай батамом уқтирди. Биргалашиб Мозору шарифга бориб, Самарқандиён маҳалласи-ю, ота-она ва яқинлари учун фотиҳа ўқитди, чун-

ки бундан сўнгра бу маҳаллани номи яна Самарқандиён бўлиб қолиши-ю, тузумнинг давоми учун дуо қиларди. Аммо бу орзу бу ерда қолганларнинг дироёти(ақлу заковати)га боғлиқ эканлигини яхши биларди. Озоджон тугилиб ўсган ҳовли ва боғни ҳам соғинч билан зиёрат қилиб опа-синглисини эсларди. Афсуски, чигирткадай бостириб келган дағалар бу ерларга кўпдан жойлашиб боғ бузуми бошлаб, бойқушхонага айланган эди. Кўчмай маҳаллада қолганларни кўз ёшлари орасида қилган дуоларига қувониб, советларга қарши елкама-елка курашарди. Ватан эгалари туркий мусулмон халқ душмани Ҳайратонгача қувиб боришган эди. Шуларнинг орасида энг фидокори Озоджон ҳам бор. Афсуски, чегарада кучли бўлган коммунист аскарлари қўлига асир тушиб, заңжирбанд қилиниб Термизга юборилди. Она Ватан ҳаёлида юрган Озоджон шу ерда ватан хоинлиги билан айбланиб, Қизилқалъа ичида отилиб шаҳид қилинди, худо раҳмат қилсин! Ўлим саҳнасини кўрган қондошларининг сўзига қараганда, Нодиржоннинг сўнги ва охирги сўзи «алҳамдилуллоҳ, шукур худога, она ватанда қолдим», деб ўлган экан. Шунинг билан Самарқандиён номи Мозору шариф шаҳрида афсонавий тарих бўлиб шуҳрат қозонди. У шундай улуғ афсонаки, хаваскор қалам кучи тўлиғинча ва батафсил ёзишга қодир эмас.

Бу миллий хикояни ўқиганлар четда ўзини йўқотмай ва пулга сажда қилмай, Ватанга қайта келолмай, мусофиротда дунёдан кўз юмганлар ва Мустақилликни кўролмай ўтганлар ҳақкига дуо қилгайлар деган умид билан

Собир Сайхон

18.03.1998 й.

Асарнинг кирилл ҳарфида қозоғга туширилишида ёрдамчи бўлганликлари учун Хосиятхон Каримова, Дилшод, Нигорахон, Ўлаш, Умидахоларга муаллиф миннатдорчилик билдиради!

Собир САЙҲОН
САМАРҚАНДИЁН

Мухаррир: Шукр Курбон
Техник мухаррир: Дилмурод Жалилов
Расом: Шухрат Одилов

Нашриёт лицензияси: А1 № 159, 14.08.2009.
Босишга 12.05.2012 йилда рухсат этилди.
Қоғоз бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. Офсет босма. Офсет қоғози.
Ҳисоб-нашриёт т. 3.2. Шартли босма т 3.48.
Буюртма №. 112 Адади 1000 нусхада.
Келишилган нарҳда.

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти,
Тошкент шаҳри, Истиклол кўчаси 33.

МЧЖ «SHIDASP» матбаа корхонасида чоп этилди.
Тошкент, Шайхонтохур тумани, Собир Раҳимов кўчаси 70 б.